

OPINIE i ANALIZY

INSTYTUTU DE REPUBLICA

Grody centralne Polski wczesnopiastowskiej. Analiza przypadku Grzybowa

DR HAB. MARCIN DANIELEWSKI, PROF. UAM

OPINIE i ANALIZY

INSTYTUTU DE REPUBLICA

Grody centralne Polski wczesnopiastowskiej. Analiza przypadku Grzybowa

DR HAB. MARCIN DANIELEWSKI, PROF. UAM

Redakcja serii

dr hab. Bogumił Szmulik, prof. ucz.
dr Magdalena Maksymiuk
mgr Łukasz Gołqb

© Copyright by Instytut De Republica 2022

ISBN 978-83-67253-40-6 (online)

Wydawca

Instytut De Republica
ul. Belwederska 23 lok.1
00-761 Warszawa
+48 22 295 07 29
e-mail: instytut@iderepublica.pl
www.iderepublica.pl

Spis treści

Główne wnioski 6

Wstęp 7

Dotychczasowe koncepcje dotyczące Grzybowia

i jego miejsce w strukturze grodowej władztwa Piastów 9

Grzybowo jednym z grodów centralnych? 12

Gród w Grzybowie a współuczestniczenie dynastii panującej w rządach 19

Podsumowanie 31

Aneks 33

Bibliografia 36

Grody centralne Polski wczesnopiastowskiej. Analiza przypadku Grzybowa

dr hab. Marcin Danielewski, prof. UAM

Streszczenie

W artykule pt. „Grody centralne Polski wczesnopiastowskiej. Analiza przypadku Grzybowa” został omówiony problem funkcji, jaką mógł pełnić gród w Grzybowie w strukturach władztwa pierwszych Piastów. Przy tym szczególną uwagę zwrócono na polityczną rolę tego obiektu, uznawanego niekiedy w literaturze za tzw. gród centralny. Podstawą do rekonstrukcji pozycji tego grodu w X i pierwszej połowie XI wieku stały się interpretacje wyników badań wykopaliskowych realizowanych na grodzisku oraz wnioski wypływające z dostępnych źródeł pisanych, a stanowiących materiały porównawcze wobec braku w nich informacji o Grzybowie. W świetle analizowanych materiałów okazało się, że grzybowski ośrodek grodowy zajmujący powierzchnię ponad 4,4 ha, broniony potężnym wałem, rzeką Strugą oraz fosą/fosami, stanowił ważne centrum osadnicze, które można próbować porównywać z innymi grodami centralnymi z wczesnośredniowiecznej Wielkopolski (Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki, Poznań).

Słowa kluczowe

grody, Grzybowo, wczesne średniowiecze, władztwo Piastów, Wielkopolska

Główne wnioski

1. Głównym celem prezentowanego artykułu była próba wskazania jaką rolę w organizacji grodowej władztwa Piastów odgrywało wczesnośredniowieczne Grzybowo.
2. W świetle analizowanych materiałów wydaje się, że gród w Grzybowie mógł pełnić pośrednią rolę pomiędzy grodami centralnymi z terenu Wielkopolski – Gieczem, Gnieznem, Ostrowem Lednickim, Poznaniem – a więc kluczowymi ośrodkami władzy książęcej, a obiektami grodowymi o znaczeniu lokalnym.
3. Zaprezentowane materiały porównawcze mogą wskazywać, że gród grzybowski był w X i pierwszej połowie XI wieku jednym z ośrodków, gdzie rezydowali członkowie rodziny Piastów, ale niekoniecznie ci najważniejsi, których znamy ze źródeł pisanych. Tutaj szczególnie wartościowy wydaje się materiał porównawczy dotyczących Przemyślidów w Czechach i Rurykowiczów w Rusi.
4. Gród w Grzybowie pod pewnymi względami (np. zajmowana powierzchnia czy wczesna chronologia powstania) przerastał niektóre z wielkopolskich grodów centralnych. Przy tym jednak znacząco się od nich różnił brakiem kamiennej architektury murowanej (sakralnej i rezydencjonalnej), mniejszą liczbą odkrywanych na grodzisku elitarnych wyrobów oraz militariów.

Wstęp

Okres wczesnego średniowiecza to czas, gdy na obszarze ziem polskich dochodziło do istotnych przeobrażeń osadniczych, gospodarczych oraz politycznych, w konsekwencji których powstało *Civitas Schinesghe*. Twórcami i pierwszymi władcami tej domeny byli przedstawiciele dynastii Piastów, a najbardziej charakterystycznym elementem ówczesnego krajobrazu osadniczego stały się grody. Te potężne drewniano-ziemne budowle obejmowały znaczne przestrzenie stanowiąc wyraźny znak potęgi, możliwości gospodarczych, organizacyjnych i prestiżu Piastów. Były one zarazem centralnym punktem dla lokalnego osadnictwa, umożliwiając miejscowej ludności funkcjonowanie i dając jej poczucie bezpieczeństwa. Wśród tych obiektów szczególnie wyróżniają się te określane mianem grodów centralnych i do nich niekiedy zaliczano również Grzybowo¹. W tym tekście postaramy się wskazać, czy rzeczywiście grzybowski gród mógł być jednym z owych wiodących grodów na terenie Wielkopolski.

Początki naukowego zainteresowania grodziskiem z Grzybowa sięgają XIX w. i łączą się z nazwiskiem Wilhelma Schwarza. Ten naukowiec jako pierwszy w 1878 r. wykonał wewnątrz grodziska niewielkie sondaże². Obiektem w XIX w. interesował się także historyk z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Karol Potkański, który wskazał gród w Grzybowie jako jeden z najciekawszych ośrodków okresu średniowiecza³. W 1938 r. archeolog Władysław Kowalenko ujął Grzybowo w swoim katalogu grodzisk wielkopolskich⁴, a w międzyczasie amatorskie badania na obiekcie realizował Olgierd Brzeski, który wyniki tych prac opublikował jeszcze przed wybuchem drugiej wojny światowej⁵. Jednak w pełni profesjonalne badania wykopaliskowe rozpoczęto dopiero w końcu lat 80. XX w. i prowadzono je z ramienia Fundacji Brzeskich przy Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Systematyczne wykopaliska archeologiczne trwały jeszcze w XXI w. i były realizowane przede wszystkim przez Mariusza Tuszyńskiego, ale także Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy do 2007 r. Warto przy

¹ O grodach centralnych i ich charakterystyce informuję w dalszej partii tekstu.

² J. Wrzesiński, A. Łukaszyk, D. Frydrychowicz, *Gród w Grzybowie. Historia i przyroda*, Grzybowo–Lednica 2014, s. 6.

³ K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, oprac. F. Bujak, posł. J.M. Piskorski, Poznań 2004, s. 266, 267, 298, 299.

⁴ W. Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1938, s. 218.

⁵ O. Brzeski, *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Grzybowie w powiecie wrzesińskim*, „Z Otchłani Wieków”, t. 13, 1936–1938, s. 151–153.

tym dodać, że teren grodziska należy od 1997 r. do wskazanej wyżej placówki muzealnej⁶. Po 2007 r. nastąpiła ponad dziesięcioletnia przerwa w badaniach grzybowskiego obiektu. Dopiero realizacja projektu pt.: „Gród w Grzybowie i jego zaplecze osadnicze w kontekście pogłębionych badań interdyscyplinarnych” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki spowodowała, że w 2018 r. powrócono do badań archeologicznych na grodzisku oraz w jego otoczeniu. Te nowe prace zakończone w 2022 r. przyniosły szereg dodatkowych informacji na temat grzybowskiego grodu.

⁶ J. Wrzesiński, A. Łukaszyk, D. Frydrychowicz, *op. cit.*, s. 6-7; J. Wrzesiński, *Historia badań i dotychczasowe koncepcje* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem Anny Głód, Warszawa 2022, s. 30-31.

Dotychczasowe koncepcje dotyczące Grzybowa i jego miejsce w strukturze grodowej władztwa Piastów

Gród w Grzybowie nie był do tej pory obiektem intensywnych studiów na temat jego roli politycznej i militarnej we władztwie Piastów. Trudno też szukać licznych koncepcji wyjaśniających genezę powstania tak potężnego założenia grodowego nad rzeką Strugą i następnie jego funkcjonowania w otoczeniu grodów centralnych, a więc przede wszystkim Gieczy i Gniezna oddalonych o ok. 20 km od grzybowskiej warowni⁷. Jediną uczoną, która taką hipotezę przedstawiła była Zofia Kurnatowska, a częściowo w sformułowaniu tego poglądu partycypował zapewne Mariusz Tuszyński. W ramach tej koncepcji poznańska archeolożka uznała, że gród w Grzybowie był rodzajem obozu wojskowego zbudowanym po to, aby Piastowie mogli zgromadzić siły militarne i społeczne przed zajęciem Gniezna. Po zajęciu tego ostatniego ośrodka grzybowski obiekt miał stracić na znaczeniu i ostatecznie został opuszczony⁸. Koncepcja ta nie była w kolejnych latach szerzej komentowana i wydawało się, że w środowisku naukowym uzyskała ona akceptację. Jednak w 2018 r. ponownie przyjrano się temu problemowi, dokonując krytyki przywołanej hipotezy oraz wskazując na jej liczne słabości, szczególnie w sferze rozpoznania źródłowego⁹.

Sądzymy, że brak sformułowania przynajmniej kilku koncepcji dotyczących grodu w Grzybowie wynika z wielu przyczyn. Jednym z najważniejszych powodów takiej sytuacji jest fakt, że obiekt ten nie został wspomniany w jakimkolwiek wczesnośredniowiecznym źródle pisanim¹⁰. Tymczasem grody centralne z terenu Wielkopolski, jak Giecz, Gniezno i Poznań były wzmiankowane w kontekście funkcjonowania pierwszego władztwa Piastów kolejno

⁷ Odległości podajemy w formie uproszczonej licząc je pomiędzy danymi ośrodkami grodowymi w linii prostej.

⁸ Z. Kurnatowska, *Grzybowo pod Wrześnią – potężny gród wczesnopiastowski*, „Landform Analysis”, t. 16, 2011, s. 58. Por. Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią. Wczesnopiastowski gród na szlaku z Gieczy do Gniezna* [w:] *Custodia Memoriae Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. XL lat istnienia (1969–2009)*, red. A.M. Wyrwa, Lednica 2009, s. 151; Z. Kurnatowska, M. Kara, *Wczesnopiastowskie Regnum – jak powstało i jaki miało charakter? Próba spojrzenia od strony źródeł archeologicznych*, „Slavia Antiqua”, t. 51, 2010, s. 47.

⁹ J. Wrzesiński, M. Danielewski, *Zaplecze osadnicze grodu w Grzybowie*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 2 (17), 2018, s. 92–95.

¹⁰ Stąd też najpewniej późno rozwinęło się zainteresowanie grodziskiem w Grzybowie (por. M. Tuszyński, *Grodzisko w Grzybowie*, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie. Doniesienie wstępne, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, 1995, s. 201–204; Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Grzybowie pod Wrześnią*, „Kronika Wielkopolski”, t. 79 (nr 4), 1996, s. 76–85).

przez Anonima tzw. Galla¹¹, kronikarza czeskiego Kosmasa¹² czy biskupa merseburskiego Thietmara¹³. Podobnie jak Grzybowo w tym kontekście najstarszych źródeł pisanych nie wystąpił Ostrów Lednicki. Jednak już w kolejnych wiekach nazwa tego ostatniego ośrodka pojawiła się w materiale pisany z XII–XV w.¹⁴ Mamy więc do czynienia z taką sytuacją, że Grzybowo, a więc jeden z kluczowych grodów ziemi gnieźnieńskiej uważanej niekiedy za pierwotny rdzeń władztwa Piastów¹⁵, pozostaje w świetle źródeł pisanych anonimowy.

Wreszcie w Grzybowie nie zarejestrowano kamiennej architektury sakralnej lub rezydencjonalnej, podczas gdy na pozostałych z przywoływanych tutaj grodzisk w Gieczu, Gnieźnie, Poznaniu i na Ostrowie Lednickim, takie relikty odkryto¹⁶. Wypada jednak przy tym podkreślić, że budowę palatium w Gieczu zakończono na etapie postawienia fundamentów¹⁷, a w Gnieźnie takiego obiektu rezydencjonalnego nie odkryto i dyskusyjne jest czy w ogóle taka architektura tam istniała¹⁸. Konstatując należy stwierdzić, że w każdym z tych czterech wymienionych wyżej grodów funkcjonowało monumentalne budownictwo kamienne. Jedynie w Grzybowie takich reliktyw nie zarejestrowano w trakcie badań wykopaliskowych. Sądzymy, że taki stan rzeczy również wpływał na brak szerszego zainteresowania tym jaką rolę grzybowski ośrodek odgrywał w strukturze władztwa Piastów. Zdecydowanie bowiem łatwiej było analizować i interpretować znaleziska rejestrowane w Gieczu, Gnieźnie, Poznaniu czy na Ostrowie Lednickim, które osadzone były w kontekście zarejestrowanej tam architektury sakralnej czy rezydencjonalnej.

Bardzo duży wpływ na liczbę hipotez dotyczących genezy i roli jaką gród w Grzybowie odgrywał we wczesnym władztwie Piastów, miał także stan zaawansowania badań

¹¹ Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum, [w:] MPH s.n., t. II, wyd. i wstęp K. Maleczyński, Kraków 1952, lib. I, cap. 1, s. 9; cap. 6, s. 18; cap. 8, s. 25–26; cap. 19, s. 43.

¹² Die chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, [w:] MGH SRG s.n., t. II, ed. W. Weinberger, B. Bretholz, Berlin 1923, lib. II, cap. 2, s. 83–84.

¹³ *Kronika Thietmara*, przekł., wstęp i komentarz M.Z. Jedlicki, Poznań 1953, lib. IV, cap. 45, s. 203, 205, 207, 209; lib. VI, cap. 27, s. 353; lib. VIII, cap. 15, s. 601.

¹⁴ A.M. Wyrwa, *Ostrów Lednicki. Wprowadzenie*, [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 17–19.

¹⁵ M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 282–290; Z. Kurnatowska, M. Kara, *Wczesnopiastowskie Regnum – jak powstało i jaki miało charakter? Próba spojrzenia od strony źródeł archeologicznych*, „*Slavia Antiqua*”, t. 51, 2010, s. 39–50; M. Kara, M. Makohonienko, *Wielkopolska kraina grodów – krajobraz kulturowy kolebki państwa polskiego w świetle nowych ustaleń chronologicznych*, „*Landform Analysis*”, t. 16, 2011, s. 20–23.

¹⁶ Więcej na temat tych obiektów informowali: L. Wetesko, *Historyczne konteksty monarszych fundacji artystycznych w Wielkopolsce do początku XIII wieku*, Poznań 2009, s. 76–114; 133–143; D.A. Sikorski, *Wczesnopiastowska architektura sakralna (jako źródło historyczne do dziejów Kościoła w Polsce)*, Poznań 2012, s. 23–69, 119–137; Matla Marzena, *Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku*, Poznań 2017, s. 93–108, 138–145; M. Danielewski, *Cuiavia Christiana. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X–XII wieku*, Poznań 2019, s. 172–184. W powyższym zestawieniu przywołałem tylko publikacje podsumowujące informacje na temat architektury sakralnej oraz rezydencjonalnej Giecza, Gniezna, Ostrowa Lednickiego i Poznania.

¹⁷ T. Krysztofiak, *Ośrodek grodowy w Gieczu w okresie przed- i wczesnopiastowym*, [w:] *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A.M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 136.

¹⁸ D.A. Sikorski, *op. cit.*, s. 47. Inaczej uważają: L. Wetesko, *op. cit.*, s. 87–88; T. Janiak, *Pozostałości architektury przedromańskiej i romańskiej*, [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, M. Bis, Warszawa 2018, s. 177.

terenowych oraz stopień ich udostępnienia w środowisku naukowym w postaci publikacji. Obiekty z Giecza, Gniezna, Ostrowa Lednickiego i Poznania wzbudzały już od dawna zainteresowanie naukowców. Każdy z tych ośrodków grodowych ma długą historię badań sięgającą często jeszcze dziewiętnastowiecznych badań amatorskich. Jednak szczególnie ważnym aspektem prowadzonych w tych czterech miejscach prac terenowych było włączenie ich do multidyscyplinarnego projektu związanego z przygotowaniem do obchodów jubileuszu milenium państwa polskiego w latach 1965–1966¹⁹. W projekcie badań milenijnych nie uwzględniono Grzybowa²⁰, co zresztą wydaje się z perspektywy czasu zrozumiałe, ponieważ uczonych interesowały wówczas przede wszystkim ośrodki grodowe wzmiankowane w źródłach pisanych lub posiadające pozostałości wczesnośredniowiecznej architektury kamiennej. Konsekwencją tego był jednak fakt, że systematyczne prace wykopaliskowe na grzybowski grodzisku rozpoczęto dopiero w 1989 r., co przy niezbyt intensywnym upowszechnianiu wyników badań w środowisku naukowym (szczególnie archeologów i historyków), sprawiło, że nie doczekaliśmy się szerszego spojrzenia na rolę, jaką mógł ten ośrodek odgrywać we władztwie Piastów.

Sądzymy, iż powyżej wskazane elementy spowodowały, że ośrodek grodowy z Grzybowa pozostał najslabiej rozpoznany z wskazanych tutaj obiektów. Odmiennosc Grzybowa od Giecza, Gniezna, Ostrowa Lednickiego i Poznania skutkowała też tym, że uczeni niezbyt chętnie podejmowali się wyjaśniania jego funkcji. Charakterystyczny dla Grzybowa pozostawał brak źródeł pisanych i relikwów architektury kamiennej (rezydencjonalnej i sakralnej). Wszystko to wpływało na ograniczone zainteresowanie w środowisku naukowym grzybowski grodziskiem.

¹⁹ Więcej o historii badań tych ośrodków grodowych informowali następujący autorzy: A. Stępin, *Wstęp* [w:] *Dąb wczesnośredniowieczny – zapis poznania. Badania nad zabezpieczeniem i ochroną konstrukcji wałów grodowych eksponowanych w Rezerwacie Archeologicznym Genius Loci na Ostrowie Tumskim w Poznaniu*, red. A. Stępin, W. Olek, Poznań 2014, s. 9–12; J. Górecki, *Dzieje badań Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 29–43; M. Kara, T. Krysztofiak, A.M. Wyrwa, *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, Poznań 2016, s. 9–10, 12; T. Sawicki, *Dzieje badań Góry Lecha* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, M. Bis, Warszawa 2018, s. 64–82.

²⁰ O. Brzeski, Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Dziesięciolecie badań wykopaliskowych grodziska w Grzybowie, gm. Września, byłej woj. poznańskiej*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, 2000, s. 59.

Grzybowo jednym z grodów centralnych?

Określenie grody centralne jest pewnego rodzaju konstrukcją historiograficzną, próbą wyróżnienia najważniejszych wczesnopiastowskich ośrodków grodowych z terenu Wielkopolski. Wypada się zgodzić, że szczególna pozycja Giecza, Gniezna, Ostrowa Lednickiego i Poznania wynika ze źródeł pisanych, zarejestrowanych na obiektach reliktyw kamiennej architektury sakralnej i rezydencjonalnej, wielkości oraz wielocłonowej specyfiki tych obiektów, a także licznych pozostałości kultury elitarnej odkrytych w tych miejscach²¹. Stąd są to grody wyjątkowe, wyróżniające się na tle innych ówczesnych ośrodków tego typu z terenu Wielkopolski. W odniesieniu do nich stosujemy określenie grody centralne, jednak tylko po to, aby móc stworzyć z nich pewien łatwo definiowalny zbiór. Zdajmy sobie przy tym sprawę, że każdy z tych czterech obiektów mógł pełnić nieco inne funkcje we władztwie Piastów, a ich zmieniająca się ranga czy rola nawet w świetle badań archeologicznych jest uchwytana²².

W kontekście dalszych rozważań należy zastanowić się, czemu również gród grzybowski uznano za jeden z grodów centralnych²³, skoro o jego randze nie świadczą ani źródła pisane, ani fakt funkcjonowania tam kamiennej architektury sakralnej lub rezydencjonalnej. Przede wszystkim w literaturze przedmiotu zwracano uwagę na wielkość grodziska oraz jego potężne obwałowania²⁴. Drugim argumentem, który miałby przemawiać za centralną rangą grodu były według naukowców elitarne wyroby, które zarejestrowano tam w trakcie prowadzonych badań. W tym przypadku autorom koncepcji chodziło przede wszystkim o ozdobne przedmioty, niekiedy o proveniencji obcej również skandynawskiej, a także o militaria²⁵.

²¹ Na temat charakterystyki grodów centralnych informowała: Z. Kurnatowska, *Początki Polski*, Poznań 2002, s. 191–202, 207–216, 236–237, 252–252. Por. Z. Pianowski, „*Sedes regni principales*”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim, Kraków 1997, *passim*. W ostatnim latach na ten temat informowali także M. Kara, M. Makohonienko, *op. cit.*, s. 22; Ł. Kaczmarek, *Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów*, „*Historia Slavorum Occidentis*”, nr 2 (21), 2019, s. 32–33.

²² Przykładem mogą być Poznań i Gniezno, co do których wyraźnie widzimy, że ranga tych ośrodków za rządów Mieszka I i Bolesława Chrobrego ulegała zmianie.

²³ Z. Kurnatowska, *Początki i rozwój państwa [w:] Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, red. M. Kobusiewicz, Poznań, s. 319, 326, 356–357; Z. Kurnatowska, M. Kara, *op. cit.*, ryc. 9, s. 45–47; M. Kara, M. Makohonienko, *op. cit.*, ryc. 1; Z. Kurnatowska, *Skarby wielkopolskie z początków państwa polskiego*, „*Studia Lednickie*”, t. 13, 2014, s. 22.

²⁴ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 151; Z. Kurnatowska, M. Kara, *op. cit.*, s. 45–47; Z. Kurnatowska, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 57–58; Z. Kurnatowska, *Skarby wielkopolskie...*, s. 22.

²⁵ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 151; Z. Kurnatowska, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 57–58; Z. Kurnatowska, *Skarby wielkopolskie...*, s. 22.

Kwestie wielkości grodu, zajmowanej powierzchni i monumentalnego charakteru wałów pozostają bezdyskusyjne. Co prawda grzybowski *castrum* nie zajmuje tak dużej powierzchni, jak sugerowano w starszej literaturze przedmiotu, czyli 4,7 ha²⁶, bo zamyka się maksymalnie w 4,4 ha (z uwzględnieniem zewnętrznego rowu) i majdanem wielkości 2,2 ha²⁷. Również długość wału większego grodu jest nieco mniejsza niż sugerowano, nie 700 m jak wskazywano w starszej literaturze przedmiotu²⁸, lecz 680 m obwodu liczonego wzdłuż zewnętrznego podnóża obwałowań (z uwzględnieniem współczesnego pierścienia domniemanej fosy ten obwód to ok. 755 m)²⁹. Nadal więc grzybowski *castrum* należy uważać za potężny obiekt, który w X w. (zwłaszcza w pierwszej ćwierci drugiej połowy X stulecia) na terenie Wielkopolski i wśród grodów centralnych (Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki), z wyłączeniem najpewniej Poznania³⁰, nie miał pod względem zajmowanej powierzchni konkurencji³¹. Warto dodać dla porównania, że drugi kluczowy ośrodek władztwa Piastów, a więc Gniezno z grodem i trzema podgrodziami zajmował powierzchnię ok. 4,6 ha, jednak taką wielkość centrum to osiągnęło dopiero w pierwszej ćwierci XI wieku³².

Osobną kwestią są zabytki mające świadczyć o elitarności mieszkańców grodu, albowiem naszym zdaniem sprawa ta jest dyskusyjna. Wypada zgodzić się, że na grodzie odkrywano zabytki elitarnie, mogące być świadectwem wymiany dalekosiężnej czy militaria³³. Jednak należy przy tym podkreślić, że liczba tych przedmiotów nie jest tak duża, jak próbowano to niekiedy sugerować w literaturze naukowej³⁴. W trakcie prowadzonych badań wykopaliskowych rejestrowano przedmioty elitarnie lub utensylia o ewidentnie nie miejscowym

²⁶ M. Tuszyński, *op. cit.*, s. 201; Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 141.

²⁷ M. Danielewski, *The stronghold in Grzybowo and its settlement base in the context of in-deph interdisciplinary research* [w:] *Treasures of time. Research of the Faculty of Archaeology of Adam Mickiewicz University in Poznań*, red. D. Żurkiewicz, Poznań 2021, s. 362.

²⁸ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 141.

²⁹ W. Małkowski, *Badania magnetyczne i opracowanie chmury punktów lotniczego skaningu laserowego dla grodziska i osady podgrodowej w Grzybowie* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 121.

³⁰ Nie znamy całkowitej powierzchni grodu poznańskiego, natomiast szacowana długość wałów, czyli ponad 2,5 km (zob. O. Antowska-Gorączniak, *Badania na stanowisku przy ul. Posadzego 5 w 2009/2010 – charakterystyka nawarstwień* [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 8, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań, 2013, s. 58), wskazuje, że był to znacznie większy obiekt niż ten z Grzybowa.

³¹ Por. J. Wrzesiński, M. Danielewski, *op. cit.*, s. 89–90.

³² T. Sawicki, *Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie*, „*Slavia Antiqua*”, t. 40, 1999, s. 9; T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie* [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001, s. 116.

³³ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 150, 151; Z. Kurnatowska, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 58. Por. J. Wrzesiński, *The Ring from the Stronghold in Grzybowo* [w:] *Meetings at the borders Studies dedicated to Professor Władysław Duczek*, red. J. Popieliska-Grzybowska, J. Waszczuk, Pułtusk, s. 257.

³⁴ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 151; Z. Kurnatowska, *Skarby wielkopolskie...*, s. 22.

pochodzeniu czego przykładem mogą być niektóre przedmioty kamienne³⁵, ceramika³⁶, ozdoby³⁷ czy monety³⁸, a znaleziska te stanowią znaczącą część zespołu zabytków wydzielonych. Jednak trzeba też przy tym podkreślić, że np. większość monet odnalezionych na grodzisku pochodziła ze skarbu wyeksplorowanego w 1999 r., którego fakt dwukrotnego odkrywania (wpierw zarejestrowano go w XIX w.), nie ułatwiał analizy tego zespołu. Co więcej istnieją także rozbieżności w określeniu jego pierwotnej lokalizacji przed częściowym wyeksplorowaniem depozytu prawdopodobnie w 1899 r.³⁹ Wszystko to zaś składa się na fakt, że mamy do czynienia z niełatwym w interpretacji depozytem. Jeśli do tego spojrzymy na liczbę prac dotyczących zabytków wydzielonych (również o charakterze elitarnym) z Giecza, Ostrowa Lednickiego czy Gniezna⁴⁰ i porównamy ten obraz z tym, co do 2016 r. ukazało się w publikacjach naukowych na temat grzybowskich przedmiotów elitarnych, to widzimy znaczący dysonans. W zasadzie do opracowania J. Wrzesińskiego z 2016 r., a dotyczącego mosiężowego pierścienia⁴¹ żaden z artefaktów uznawanych za elitarne i odkrytych w Grzybowie, nie doczekał się pełniejszej analizy. Wszystkie dane dotyczące interesujących nas bogatych utensyliów trafiały więc do obiegu naukowego w postaci lapidarnych wzmianek⁴².

³⁵ A. Głód, M. Danielewski, J. Wrzesiński, *Sharpening stones, beads, spindle whorls and other stone artefacts from an early-medieval stronghold in Grzybowo*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 2 (21), 2019, s. 121–122, 129, 135; A. Głód, *Analiza zabytków kamiennych* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 312, 317–320.

³⁶ A. Dębski, *Wyroby ceramiczne z grodziska w Grzybowie, pozyskane w latach 2018-2019* [w:] *Wczesnośredniowieczny...*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 291.

³⁷ J. Wrzesiński, *The Ring...*, s. 255–258; K. Kokora, *Paciorki szklane* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Marcin Danielewski, Jacek Wrzesiński, z udziałem Anny Głód, Warszawa 2022, s. 323–328.

³⁸ T. Szczurek, B. Paszkiewicz, A. Tabaka, M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, P. Kaźmierczak, A. Kędzierski, T. Nowakiewicz, M. Sikora, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen*, Warszawa 2017, s. 258–268; B. Paszkiewicz, N. Pisula, *Pojedyncze znaleziska monet* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 341–345.

³⁹ Więcej na temat grzybowskiego skarbu: M. Tuszyński, *Spotkania z archeologią. Spotkanie I. Grzybowo 1988–2003*, Toruń 2004, s. 74–78; M. i M. Andrałojć, P. Silska, P. Szyngiera, *Odkrycia skarbów wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski. Kontekst archeologiczny znalezisk*, Poznań 2011, s. 52–53, 184–185.

⁴⁰ E. Indycka, *Unikatowy wczesnośredniowieczny rylec do pisania z Giecza* [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Klementynie Żurowskiej*, red. J. Gadomski, A. Małkiewicz, T. Rodzińska-Choraży, A. Włodarek, Kraków 2005, s. 311–318; *Stauroteka lednicka. Materiały, studia i analizy*, red. A.M. Wyrwa, Lednica–Poznań 2009; *Liturgiczny grzebień z Ostrowa Lednickiego. Studium analityczne*, red. J. Górecki, A.M. Wyrwa, Dziekanowice–Lednica 2012; A. Sikorski, *Złote elementy stroju z grobów odkrytych w katedrze gnieźnieńskiej* [w:] *Wyniki analiz specjalistycznych materiałów wczesnośredniowiecznych z gnieźnieńskiego ośrodka osadniczego*, red. M. Kara, Gniezno, s. 51–60, 65–69; T. Krysztofiak, *Okucie ze znakiem Ruryka znalezione w Gieczu*, „Archeologia Polski”, t. 58 (z. 1–2), 2013, s. 115–124; A. Tabaka, A.M. Wyrwa, *Monety i biżuteria z Ostrowa Lednickiego i okolicy*, Lednica 2013; W. Duczko, *Złoty młot boga Thora? O fragmencie skandynawskiej ozdoby z Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 299–301; B. Paszkiewicz, *Decimant in Grodzisko. Monety z gieckiego grodu* [w:] *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A.M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 253–274; J. Wrzesiński, M. Kara, *Zabytki wydzielone z fazy rezydencjonalnej jako wskaźniki socjotopograficzne* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 259–284; T. Sawicki, *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, współred. M. Bis, Warszawa 2018, s. 355–361.

⁴¹ J. Wrzesiński, *The Ring...*, s. 255–258.

⁴² Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Wczesnośredniowieczne grodzisko...*, s. 83; M. Tuszyński, *Spotkania z archeologią...*, *passim*; Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 147, 148, 149, 150, 151.

Na ich postawie nie sposób było wyrobić sobie opinii na temat elitarności tych przedmiotów, a co za tym idzie stopnia zamożności społeczności zamieszkującej wczesnośredniowieczny gród. Dlatego też nie mógł to być element, który jednoznacznie uzasadniałby uznanie grzybowskiego ośrodka za gród centralny. Ten stan poważnie zmieniły dopiero lata 2016–2022, kiedy to materiały grzybowskie doczekały się kilku wartościowych publikacji, w których archeolodzy szczegółowo przedstawili problematykę przedmiotów pochodzących z Grzybowa i prezentujących tamtejszą kulturę elitarną⁴³.

Jeszcze bardziej interesujący jest problem militariów odkrywanych na grzybowskim grodzie. Jak już wskazywaliśmy według części naukowców zarejestrowano tam liczne uzbrojenie świadczące według badaczy o koncentracji sił militarnych⁴⁴. Należy jednak zauważyć, że liczba uzbrojenia odkrytego w trakcie badań terenowych nie jest wcale tak duża, jak to sugerowano w literaturze przedmiotu. Wśród tych militariów są: 10 żelaznych i 4 wykonane z poroża groty strzał⁴⁵, grot broni drzewcowej⁴⁶, 13 kółek kolczych⁴⁷ i domniemany fragment łuku⁴⁸. Liczba broni odkrytej na grzybowskim grodzie wygląda więc dość skromnie przy ilości uzbrojenia odnalezionego w takich ośrodkach centralnych jak np. Giecz czy zwłaszcza Ostrów Lednicki (bierzemy tutaj pod uwagę także stanowiska archeologiczne z najbliższego otoczenia tych obiektów obronnych, a znajdujące się z nimi w łączności chronologicznej), w których to miejscach rejestrowano liczne elementy uzbrojenia ochronnego: hełmy, pancerz kolczy i fragmenty takiego opancerzenia; oraz zaczepnego: groty broni drzewcowej, groty strzał,

⁴³ Literatura ta była już powyżej przywoływana.

⁴⁴ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 151; Z. Kurnatowska, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 58; Z. Kurnatowska, *Skarby wielkopolskie...*, s. 22.

⁴⁵ Żelazne groty zostały wstępnie zaprezentowane w 2021 r.: M. Danielewski, *The stronghold in Grzybowo in the context of interdisciplinary research into the functions of early medieval strongholds from the 10th and 11th centuries*, Poznań 2021, s. 83–85. Groty z poroża były już kilkakrotnie omawiane w literaturze przedmiotu: M. Tuszyński, *Grodzisko w Grzybowie*, s. 202–204; K. Waszczuk, S. Gronek, *Zabytki z kości i poroża. Studium archeozoologiczno-funkcjonalne* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 235–236, 253; J. Wrzesiński, P. Dmochowski, *Groty strzał z poroża* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 331–334.

⁴⁶ M. Danielewski, *The stronghold*, s. 88–90.

⁴⁷ P. Sankiewicz, *Fragmenty pancerzy kolczych z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowa* [w:] *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowa*, red. P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa, Lednica 2018, s. 144–145; P. Sankiewicz, *Katalog uzbrojenia ochronnego* [w:] *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowa*, red. P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa, Lednica 2018, s. 235–240; J. Wrzesiński, M. Danielewski, *op. cit.*, s. 94.

⁴⁸ Przedmiot ten określano do tej pory jako domniemany łuk. Naszym zdaniem standard wykonania gryfu, rodzaj drewna i forma może przemawiać za identyfikacją tego artefaktu z łukiem. Warto jednak zauważyć, że w literaturze przedmiotu pojawiają się też inne interpretacje, jeśli chodzi o ten przedmiot, zob. T. Stępnik, *Analiza dendrologiczna fragmentów domniemanego łuku i strzały z grodu w Grzybowie* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. M. Danielewski, J. Wrzesiński, z udziałem A. Głód, Warszawa 2022, s. 337.

topory, czekany, miecze, fragmenty łuku/łuków oraz kamienne kule – elementy procy⁴⁹. Z pewnością ta liczba militariów odnalezionych w Grzybowie, jak również ich ewentualne pochodzenie, nie wskazują na wyjątkowość tego obiektu obronnego. Należy przy tym dodać, że w zespole grzybowskich militariów brakuje najbardziej elitarnych elementów uzbrojenia zaczepnego czyli mieczy⁵⁰. Ogólnie cała kolekcja broni odkrytej na obiekcie obronnym sprawia wrażenie jakby stanowiła część raczej drugorzędnych pod kątem elitarności militariów. Najbardziej wyjątkowe są tutaj kółka kolcze, a więc fragmenty pancerza/y. Jednak już pozostałe militaria: groty strzał i broni drzewcowej oraz domniemany łuk⁵¹ były bronią powszechną⁵². Z powyższych rozważań wynika, że wspomniane wyżej uzbrojenie nie musi świadczyć o zgrupowaniu na grodzie znaczących sił militarnych, a co za tym idzie liczebność i wyjątkowość broni znajdowanej na grodzisku też jednoznacznie nie przemawia za Grzybowem jako ośrodkiem centralnym.

W świetle powyższych uwag wypada jeszcze raz rozpatrzyć, czemu gród grzybowski w dotychczasowej historiografii zaliczono do tzw. grodów centralnych. Naszym zdaniem elementami, które wyróżniają omawiany ośrodek względem innych tego typu obiektów obronnych z terenu Wielkopolski (np. Bnina, Chładowa, Kłęcka, Małachowa Złych Miejs, Moraczewa), ale o mniejszym znaczeniu niż grody centralne, są przede wszystkim powierzchnia oraz wielkość obwałowań. W dalszej kolejności znaczenia nabiera także czas powstania grzybowskiego *castrum*, które ma starszą genezę niż wiele z tych wspomnianych wyżej obiektów. Jeśli w ogóle bierzemy pod uwagę powierzchnię grodu w Grzybowie i jego wczesną metrykę, to właśnie te dwa elementy zbliżają go do wielkopolskich ośrodków grodowych o najwyższej randze, czyli tzw. grodów centralnych: Giecz, Gniezno, Ostrowa Lednickiego i Poznania. Przypomnijmy, że grzybowskie *castrum* w X w. było większe niż grody z Giecz, Gniezno i Ostrowa Lednickiego, a mniejsze niż ośrodek poznański. Pod względem czasu powstania interesujący nas obiekt obronny był starszy niż Gniezno, być może równoczesowy Ostrowowi

⁴⁹ W. Tokarski, *Militaria – broń miotająca, obuchowa i drzewcowa, oraz elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego* [w:] *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*. Tom I. *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, red. Z. Kurnatowska, Lednica-Toruń 2000, s. 77–103; J. Wrzesiński, *Theutonici fundas cum lapidibus rotabant – proca broń zapoznana*, „*Studia Lednickie*”, t. 6, 2000, s. 130–134; P. Dmochowski, J. Wrzesiński, *W poszukiwaniu łuku refleksyjnego – możliwości interpretacji na przykładzie znaleziska z Ostrowa Lednickiego* [w:] *Wędrowki rzeczy i idei średniowieczu*, red. S. Moździoch, Wrocław 2004, s. 315–316, 325–328; *Mieczy średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Giecz*, red. A.M. Wyrwa, P. Sankiewicz, P. Pudło, Dziekanowice-Lednica 2011; *Topory średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Giecz*, red. P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa, Lednica 2013; *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecz i Grzybowia*, red. P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa, Lednica 2018.

⁵⁰ Na temat elitarności tej broni, zwłaszcza mieczy informowali: O. Ławrynowicz, *Treści ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich*, Łódź 2005, s. 106–110; M. Bogacki, *Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza*, Zakrzewo 2009, s. 47–48; I.D. Górewicz, *Miecze Europy*, Szczecin-Warszawa 2021, s. 134–139.

⁵¹ W tym przypadku mamy na uwadze łuki proste w przeciwieństwie do łuków kompozytowych, które akurat we władztwie Piastów nie były powszechnie stosowane i stanowiły typowe uzbrojenie dla społeczeństw nomadycznych: P. Dmochowski, J. Wrzesiński, *op. cit.*, s. 319–320; M. Bogacki, *op. cit.*, s. 69–71.

⁵² A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 60, 63; M. Bogacki, *op. cit.*, s. 56, 68–69, 70, 73.

Lednickiemu⁵³, a młodszy niż Giecz i Poznań. W świetle tych danych grzybowski gród wypada uznać za obiekt, który w kategorii ważności sytuuje się między grodami centralnymi a tymi o znaczeniu lokalnym, ale wybitnie wyróżniający się na tle tych drugich, albo za ośrodek centralny lecz o zdecydowanie innej charakterystyce niż Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki i Poznań. Wyjaśnienie tej kwestii wydaje się kluczowe, aczkolwiek dość trudne w świetle obecnie rozpoznanej podstawy źródłowej.

Wspomnieliśmy też już wyżej, że analizowany przez nas grzybowski gród tylko w ograniczonym zakresie wykazuje zbieżność cech typowych dla grodów centralnych. Powierzchnia obiektu, dwuczłonowość, geneza i częściowo pozostałości kultury elitarnej związanej z jego funkcjonowaniem wskazują, że był to ośrodek o dużym znaczeniu. Natomiast znacznie mniej przemawia za tym, że w X w. był to gród o znaczeniu lokalnym. Wówczas trudno byłoby wyjaśnić w jakim celu zbudowano tak potężną fortyfikację i to na tak wczesnym etapie rozwoju władztwa Piastów. Przypomnijmy, że te mniejsze obiekty o lokalnym znaczeniu jak np. Bnin czy Kłeco miały bardziej ograniczone wielkości majdanów, nieprzekraczające 50–80 m⁵⁴, co przy 150–160 m średnicy majdanu grodziska w Grzybowie⁵⁵, wydaje się znaczącą dysproporcją. Sądźmy więc, iż gród w Grzybowie musiał stanowić jakieś ogniwo pośrednie w kontekście funkcjonującej wówczas organizacji grodowej.

Na Wysoczyźnie Gnieźnieńskiej jest jeszcze jeden ośrodek grodowy o niebagatelnym znaczeniu, który znajdował się w odległości zaledwie 3 km od Ostrowa Lednickiego i jest nim Moraczewo. O obiekcie tym wspominamy nie bez przyczyny, ponieważ pokazuje on wielorakość funkcji grodów. Przywołany ośrodek grodowy z Moraczewa to obiekt dwufazowy. Powstał on najpewniej w końcu IX w. lub co bardziej prawdopodobnie na początku X w. i w drugiej ćwierci tego stulecia dokonano jego rozbudowy. Obiekt ten najpewniej dotrwał do lat sześćdziesiątych X w.⁵⁶, a jego upadek być może był związany z rozbudową ośrodka grodowego na Ostrowie Lednickim⁵⁷. Z powyżej zaprezentowanych danych widać, że Moraczewo ma inną chronologię niż Grzybów, różniło się również pod kątem nawarstwień kulturowych, a nawet jego powierzchni, która zamykała się w granicach 1,82 ha⁵⁸. Jednak z naszego punktu widzenia interesująca jest jego funkcja. Był to bowiem gród, na którym

⁵³ Nie do końca przekonują nas próby przesuwania chronologii powstania pierwszego grodu na Ostrowie Lednickim na trzecią ćwierć IX w. (J. Górecki, M. Łastowiecki, *Konstrukcje obronne Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 61–63). Datowanie oparto bowiem na 14 fragmentach ceramiki, nie posiadając jakichkolwiek dat bezwzględnych. Znacznie lepiej udokumentowane źródłowo są dopiero umocnienia grodowe związane z okresem po 921 r. a przed połową X w. Por. J. Wrzesiński, M. Kara, *op. cit.*, s. 73–105, gdzie autorzy omówili stratygrafię stanowiska oraz jego chronologię wskazując wiele wątpliwości względem najstarszej zabudowy wyspy z okresu wczesnego średniowiecza.

⁵⁴ M. Kara, M. Makohonienko, *op. cit.*, s. 22.

⁵⁵ Podajemy wymiar majdanu grodziska, choć jak już wspominaliśmy obecny zarys wałów obejmuje dwa grody.

⁵⁶ Cz. Strzyżewski, M. Łastowiecki, M. Kara, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Moraczewie pod Ostrowem Lednickim. Komunikat o wynikach badań archeologicznych w latach 1977–1981*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, 2003, s. 83, 88, 89–90.

⁵⁷ Cz. Strzyżewski, M. Łastowiecki, M. Kara, *op. cit.*, s. 89–90; M. Kara, *op. cit.*, s. 307–308.

⁵⁸ Cz. Strzyżewski, M. Łastowiecki, M. Kara, *op. cit.*, s. 80, 82–90.

istniały duże budynki halowe (starsza faza – budowla o wymiarach 15x12 m; młodsza faza – obiekt o wymiarach 14x10 m), które interpretowane są jako miejsca spotkań i biesiad władcy albo rodu panującego z drużyną oraz możnymi⁵⁹. Obiekt obronny miał nie być zasiedlony, a okoliczna ludność zamieszkiwała osady otwarte skupione przy nim⁶⁰. Kwestia bardziej lub mniej słusznych hipotez wyjaśniających funkcję budynków halowych czy ofiar zakładziny, pozostaje dla nas drugorzędna. Kluczowe są bowiem wyniki badań pokazujące, że gród w Moraczewie pełnił zupełnie inną rolę niż do tej pory przypisywano grodom. Dlatego również na polityczne i militarne znaczenie Grzybowa należy spojrzeć z trochę innej strony, wykorzystując materiał porównawczy dotyczący innych władztw i rodów panujących.

⁵⁹ Cz. Strzyżewski, M. Łastowiecki, M. Kara, *op. cit.*, s. 86–87, 88, 90; M. Kara, *op. cit.*, s. 307.

⁶⁰ M. Kara, *op. cit.*, s. 307.

Gród w Grzybowie a współuczestniczenie dynastii panującej w rządach

W literaturze przedmiotu dotyczącej grodów wielkopolskich (zwłaszcza archeologicznej) prawie zupełnie nie podnoszono do tej pory problemu wydzielania grodów poszczególnym członkom rodu panującego⁶¹. Tymczasem takie przykłady znane są z innych władztw tego rejonu Europy, a więc Rusi oraz Czech, gdzie z różnych powodów powierzano grody w zarząd, opiekę czy posiadanie członkom rodziny, ale także zaufanym osobom.

Szczególnie liczne zapisy na ten temat zawiera dwunastowieczna *Повесть временных лет*, gdzie w kontekście historii rodu Rurykowiczów zaczynając od legendarnego Ruryka, a kończąc na Jarosławie I Mądrym⁶² znajdujemy przynajmniej kilkanaście wzmianek o wydzielaniu, powierzaniu w zarząd oraz darowywaniu grodów ważnym członkom rodziny książęcej i to nie tylko tej najbliższej⁶³. My swoją uwagę poświęcimy kilku wybranym zapisom, które wydają się nam szczególnie interesujące.

Pierwsze z analizowanych wzmianek odnoszą się do Światosława i jego matki Olgi. Z informacji zawartych pod latami 967, 968 i 969 wynika, że Światosław żył i dzierżył władzę w Perejesławcu, podczas gdy Olga przebywała wraz z wnukami w Kijowie⁶⁴. Można domyślać się, że sprawowała tam rządy w imieniu syna, skoro w 969 r. Kijów oblegali Pieczyngowie i w kontekście obrony tego ośrodka nie był wymieniany jakikolwiek członek dynastii (z wyłączeniem Olgi i jej wnuków) lub możny z otoczenia księcia Światosława. Dopiero przy informacji o odsieczy Kijowa autor źródła wymienił wojewodę Preticza⁶⁵, który służył Światosławowi⁶⁶. Można więc zakładać, że właśnie Olga sprawowała władzę w Kijowie w imieniu swojego syna, co zresztą nie powinno dziwić, ponieważ już wcześniej podobna sytuacja miała miejsce, kiedy matka Światosława w 947 r. urzędowała łąd gospodarczy i podatkowy w Nowogrodzie⁶⁷.

⁶¹ Wyjątkiem na tym tle jest następujące opracowanie: M. Kara, M. Makohonienko, *op. cit.*, s. 24.

⁶² Bierzemy pod uwagę tylko okres do końca panowania Jarosława Mądrygo, czyli do 1054 r.

⁶³ *Повесть временных лет*, cz. 1, tekst i tłum. Д.С. Лихачев, Б.А. Романов, Москва–Ленинград 1950, s. 18, 20, 43, 47–48, 49–50, 53–54, 56, 59, 83, 108.

⁶⁴ *Повесть временных лет...*, s. 47–48.

⁶⁵ *Повесть временных лет...*, s. 47–48.

⁶⁶ Szerzej na ten temat informował: А.А.Шайкин, *Повесть временных лет. История и поэтика*, Москва 2011, s. 229.

⁶⁷ *Повесть временных лет...*, s. 43.

Równie szerokie prerogatywy administracyjne i gospodarcze miała księżna Olga posiadać względem ruskiego Wyszogrodu. Mianowicie, pod 946 r. znalazł się zapis wskazujący, że do Wyszogrodu trafiała część dani płaconej przez Drewlan. Jednak co więcej w *Повести временных лет* Wyszogród określono mianem jej grodu⁶⁸, co niezbiecie świadczy o tym, że ośrodek ten uważano za przynależący do księżnej Olgi.

Następny z zapisów odnotowany pod 970 r. dotyczy posadzenia/usadowienia przez władcę (w tym przypadku Światosława) najbliższych członków dynastii, czyli Jaropełka, Olega i Włodzimierza w wybranych grodach⁶⁹. Należy domyślać się, że w tym kontekście chodziło też o zwierzchnictwo nad danymi ziemiami, gdyż w przypadku Olega kronikarz wskazuje, iż ojciec posadził go nad Drewlanami. Pozostali synowie zostali wymienieni w kontekście konkretnych ośrodków: Jaropełk–Kijów i Włodzimierz–Nowogród. Wreszcie sam Światosław miał udać się do Perejesławca⁷⁰.

Kolejna równie interesująca informacja dotyczy Rogwołoda, kniazia połockiego, o którym kronikarz pod 980 r. informował, że przybył on zza morza i miał swoją włość w Połocku, którą następnie zajął Włodzimierz Wielki⁷¹. Ta wzmianka pokazuje, że część ziem ruskich, które postrzegamy zwykle jako pewną całość, była we władaniu osób spoza dynastii Rurkowiczów. Problemатyczna pozostaje tutaj kwestia nie tylko pochodzenia Rogwołoda, ale przede wszystkim to na jakich warunkach sprawował on władzę w Połocku. Zagadnienia tego nie wyjaśniają również młodsze źródła⁷², a w literaturze przedmiotu toczyła się również ożywiona dyskusja co do pochodzenia tej postaci⁷³. Nie jesteśmy jednak w stanie bezspornie wskazać, czy Rogwołod był samodzielnym władcą, czy osobą znajdującą się w jakiejś zależności od ruskich książąt i sprawującą rządy w Połocku za ich zgodą.

Kolejny i chyba najciekawszy zapis, też z datą roczną 980, dotyczy Dobryni, który był bratem matki Włodzimierza Wielkiego, Małuszy – konkubiny Światosława⁷⁴. Jego to

⁶⁸ *Повесть временных лет...*, s. 43. Por. Л. Войтович, *Княжа доба: портрети еліти, Біла Церква 2006*, s. 216.

⁶⁹ *Повесть временных лет...*, s. 49–50.

⁷⁰ *Повесть временных лет...*, s. 49–50. Por. literaturę przedmiotu na ten temat: M. Łabuńka, *Od Olgi do Włodzimierza. Sytuacja religijna na Rusi Kijowskiej w okresie poprzedzającym oficjalną chrystianizację* [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, red. W. Hryniewicz, J. S. Gajek, Lublin 1993, s. 48–49; Л. Войтович, *op. cit.*, s. 224, 227, 231, 234; Д.А. Боровков, *Династические войны Средневековья*, Москва 2017, s. 7.

⁷¹ *Повесть временных лет...*, s. 54.

⁷² Przykładowo: *Лаврентьевская летопись* [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. I, Ленинград 1926–1928, s. 207.

⁷³ Л.В. Алексеев, *Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии) в IX–XIII вв.*, Москва 1966, s. 237–238; Т.Н. Джаксон, *Austr i Gördit: древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках*, Москва 2001, s. 125–126; С.А. Геденов, *Варяги и Русь*, Москва 2005, s. 216–219; O. Łatyszonek, A. Bely, *On the Scandinavian Origin of Rahvalod, „Annus Albaruthenicus — Год беларуски”*, t. 6, 2005, s. 49–64; W. Duczko, *Rus Vikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, tłum. N. Kreczmar, Warszawa 2006, s. 97, 108; М.Н. Самонова, *Скандинавы на белорусских землях в IX–X вв.: к постановке проблемы*, „Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы”, t. 3, 2010, s. 25–28; М.Н. Самонова, *Рогволод и Рогнеда: скандинавские корни династии* [w:] *Alba Ruscia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.)*, red. А.В. Мартынюк, Москва 2015, s. 9–10; М.Н. Самонова, *Раввалод, Торвальд, Эймунд: скандинавські след у гісторії Полацкага княства*, „Беларускі Гістарычны Часопіс”, t. 3/19, 2019, s. 3–10.

⁷⁴ Por. M. Łabuńka, *op. cit.*, s. 52; Л. Войтович, *op. cit.*, s. 232, 234; А.А.Шайкин, *op. cit.*, s. 230.

Włodzimierz miał posadzić w Nowogrodzie, gdzie następnie Dobrynia postawił bałwana, któremu miejscowi mieli składać ofiary⁷⁵. Ten zapis pokazuje, że także osoby spoza najbliższej rodziny władcy były osadzane w kluczowych ruskich grodach i mogli oni tam sprawować nad danymi ziemiami władzę.

Powyżej wskazane przykłady poświadczają, że przynajmniej w Rusi dochodziło do obsadzania najważniejszych grodów członkami rodu panującego, dalszymi krewnymi, a najpewniej także towarzyszami władcy, skoro niektórzy z nich jak Sweneld posiadali własne drużyny⁷⁶. Powstaje więc pytanie, czy w znacznie mniejszym władztwie niż Ruś mogło dochodzić do podobnych sytuacji i w tym przypadku dobrym materiałem porównawczym wydaje się domena czeska.

Problem przydzielania grodów w zarząd, rezydowania w niektórych z nich członków rodu panującego, czy posiadania ośrodków grodowych przez osoby spoza dynastii jest obserwowalny w materiale źródłowym dotyczącym Przemyślidów. Najbardziej interesujące w kontekście tych rozważań są źródła dotyczące władztwa czeskiego w X w. Dwie z takich wzmianek wydają się szczególnie ciekawe. Pierwsza z nich dotyczy grodu Stará Boleslav, gdzie miał rezydować Bolesław I w okresie rządów Waclawa I Świętego. *W ośrodku tym doszło do zabicia starszego z braci w trakcie święta Kosmy i Damiana*⁷⁷. Wydarzenia, które miały miejsce na grodzie odgrywają w naszych rozważaniach drugorzędną rolę, natomiast kluczowy pozostaje fakt, że Bolesław I w ośrodku grodowym Stará Boleslav miał dwór i najpewniej dysponował własną drużyną⁷⁸.

Być może podobny charakter grodu wydzielonego dla członka rodu panującego, tym razem dla Waclawa I, mógł pełnić ośrodek w Budczy⁷⁹. Do tego grodu Waclawa I miał wysłać na nauki jego ojciec Wratysław I⁸⁰ i kluczowym pozostaje, czy informacja ta podobnie jak w przypadku Starej Boleslavi, nie świadczy o przekazywaniu grodów w posiadanie oraz zarząd różnym członkom rodu panującego. Z pewnością takiej ewentualności nie można wykluczyć.

Kolejna wzmianka jest o tle interesująca, że dobrze koresponduje z wcześniej przywoływanymi informacjami na temat Olgi Kijowskiej o jej rezydowaniu oraz zarządzaniu różnymi grodami. Mianowicie w *Legendzie Krystiana* znalazła się ciekawa informacja o Ludmile, żonie Borzywoja I i babce wspomnianych wcześniej Waclawa I oraz Bolesława I. Mianowicie, miała

⁷⁵ *Повесть временных лет...*, s. 56.

⁷⁶ *Повесть временных лет...*, s. 39. Por. uwagi na temat Swenelda i drużyny: В.Г. Лушин, *Свенельд: князь или воевода?*, „Историко-Археологические Записки”, t. 1, 2009, s. 45–57; А.А. Шайкин, *op. cit.*, s. 224–228.

⁷⁷ *Život sv. Václava* [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler, t. 1, Praha 1873, s. 186–187; *Ruské redakce původní staroslověnské legendy o sv. Václavu. B. severoruská (Minejní)*, red. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 22–28; *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978, cap. 7, s. 64.

⁷⁸ *Legenda Christiani...*, cap. 7, s. 64.

⁷⁹ Taki pogląd podnosił ostatnio na gruncie historiografii: Z. Dalewski, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014, s. 29–30.

⁸⁰ *Život sv. Václava...*, s. 183; *Ruské redakce původní staroslověnské legendy o sv. Václavu. A. Jihoruská (Vostokovská)*, ed. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 14–20; *Legenda Christiani...*, cap. 3, s. 28.

ona wraz ze swoją służbą opuścić Pragę i udać się do grodu Tetin chroniąc się przed zagrożeniem ze strony synowej, Drahomiry. Ostatecznie ta ostatnia nasłała na Ludmiłę swoich drużynników, którzy przybyli do grodu i tam ją zabili⁸¹. Można domniemywać, że gród ten musiał być bliski Ludmile i należy zakładać, że tamtejsze elity sprzyjały jej, skoro babka Wacława I i Bolesława I schroniła się tam. Wysłanie przez Drahomirę silnego oddziału, jak to zapisano w *Legendzie Krystiana* w celu zabicia Ludmiły⁸², również zdaje się świadczyć, że Tetin był grodem tej ostatniej i spodziewano się być może ze strony grodzian oporu. Stąd też na czele drużyny stanęli ważni dostojnicy z otoczenia Drahomiry. Cała ta historia była częścią większego konfliktu, który miał miejsce na początku lat dwudziestych X w.⁸³ W związku z tym można domyślać się, że Tetin stanowił siedzibę Ludmiły, gdzie miejscowe elity były jej przychylne.

Warto jeszcze w kontekście władztwa Przemyślidów przyjrzeć się *Kronice Czechów* Kosmasa, gdzie znalazło się kilkadziesiąt wzmianek na temat wydzielania grodów, a odnoszących się do okresu X–XII. Ostatnio szczegółowo zapisy te omawiała lubelska historyczka Joanna Sobiesiak⁸⁴. Nie będziemy więc przywoływać wszystkich zapisów, a wskażemy jedynie trzy kategorie informacji źródłowych zamieszczonych w tym dwunastowiecznym tekście Kosmasa, które dobrze ilustrują problem wydzielania grodów oraz odnoszą się do okresu sprzed testamentu Brzetysława I i podziału dzielnicowego⁸⁵.

Pierwszym i chyba najciekawszym przykładem jest problem Libic oraz władztwa Sławnikowiców⁸⁶, które zgodnie z zapisem kronikarskim miało obejmować też inne ośrodki grodowe: Chýnov, Doudleby, Netolice, Litomyśl, Kłodzko⁸⁷. Należy jednak przy tym podkreślić, że zasięg domeny Sławnikowiców był na pewno inny niż wskazywał Kosmas, gdyż niektóre z wymienionych przez kronikarza centrów grodowych mają młodszą chronologię⁸⁸. Zgodnie z informacją kronikarską spalenie grodu w Libicach w 995 r. i wymordowanie obecnych tam przedstawicieli rodu Sławnikowiców⁸⁹ zakończyło funkcjonowanie tej domeny. Jednak dla nas kluczowy jest fakt, że w ogóle takie władztwo istniało i można się spodziewać, że Przemyślidzi nie kontrolowali terenów zarządzanych przez Sławnikowiców, był to więc obszar

⁸¹ *Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu* wyd. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 64–65; *Legenda Christiani...*, cap. 3, s. 30, 32, cap. 4, s. 34, 36, 38.

⁸² *Legenda Christiani...*, cap. 4, s. 34.

⁸³ Szerzej o tym konflikcie informowała: M. Matla, *Pierwsi Przemyślidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 44–47.

⁸⁴ J. Sobiesiak, *Władca i jego gród w Kronice Kosmasa i przekazie kontynuatora jego kroniki, Kanonika Wyszehradzkiego*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 2 (21), 2019, s. 77–80, 86–91.

⁸⁵ Szerzej na temat podziału dzielnicowego informowała: M. Matla, *Czechy*, Poznań 2014, s. 237–238.

⁸⁶ Szczegółowo na temat władztwa Sławnikowiców informowali: M. Lutovský, Z. Petrůň, *Slavnikovci, mýtus českého dějepisectví*, Praha 2004; M. Matla, *Pierwsi Przemyślidzi*, s. 68–73, 330–352.

⁸⁷ *Die chronik der Böhmem...*, lib. I, cap. 27, s. 49–50.

⁸⁸ J. Sláma, *Slavnikovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, „Archeologické Rozhledy”, t. 47, 1995, s. 198; Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 45–46.

⁸⁹ *Die chronik der Böhmem...*, lib. I, cap. 29, s. 53.

wydzielonej przez Przemysławów domeny⁹⁰, gdzie grodami zarządzali przedstawiciele innego rodu. Interesujące przy tym może wydawać się także, iż ówczesna głowa rodu czyli Sobiesław posiadał najpewniej własną drużynę, z którą znajdował się na wyprawie połabskiej Ottona III⁹¹. Informacja ta jest dla nas szczególnie cenna w zestawieniu z wcześniej przywoływaną wiadomością o Sweneldzie z Rusi i jego drużynie. Oba przykłady pokazują bowiem, że nie tylko panujący władca dysponował własną drużyną.

Innym nieco przykładem są informacje o wydzielaniu grodów w zarząd możnym, osobom z otoczenia władcy, ale nie krewnym. Takim dość wczesnym zapisem jest ten odnotowany pod 1040 r., a dotyczący komesa Parkosza, który dowodził w grodzie Bilina i miał w trakcie konfliktu Brzetysława I z królem Niemiec, Henrykiem III działać na korzyść tego drugiego. Wskutek tego dowodzący na tym odcinku walk margrabia Miśni, Ekkehard II odniósł pewne sukcesy⁹². Zgodnie z dalszymi wiadomościami zawartymi w tekście kronikarza, Parkosz został ukarany śmiercią⁹³.

Wreszcie w kronice Kosmasa odnajdujemy zapisy dotyczące *Žatca* (prowincji i grodu) w kontekście wydzielania go dla członków rodu panującego. Czeski dziejopis informował, że Brzetysław I przydzielił w 1055 r. prowincję *Žatec* najstarszemu synowi Spitygniewowi II⁹⁴. Wreszcie ten sam gród *Žatec* ponownie w 1111 r. został wraz z całą krainą подарowany przez Władysława I jego bratu Sobiesławowi⁹⁵. Ten ostatni przykład dotyczy jednak już zupełnie innego okresu, który pozostaje poza zakresem naszych zainteresowań.

Przywołane powyżej zapisy źródłowe dowodzą, że grody były wydzielane członkom dynastii. Mniejsze nieco znaczenie ma fakt obsadzania ośrodków grodowych możnymi, bo to pokazuje w przypadku źródeł czeskich oddawanie tych obiektów w zarząd, ale sprawowany w imieniu władcy. Wreszcie powtarzają się także opisy świadczące o tym, że kobiety będące członkiniami dynastii mogły posiadać grody, w których rezydowały i sprawowały władzę. W związku z tym w świetle przywołanych wcześniej materiałów źródłowych powstaje pytanie, jak do tych wiadomości miały się ówczesne realia władztwa Piastów.

Niestety, jeśli mamy na uwadze źródła pisane dotyczące domeny piastowskiej i problemu wydzielania grodów, to należy podkreślić, że prezentują się one ubogo (pod względem ilościowym) w porównaniu do przedstawianych wcześniej materiałów odnoszących się do Rusi oraz Czech. Kronikarz merseburski Thietmar w odniesieniu do rządów Bolesława Chrobrego wspomina o nieznanym z nazwy grodzie zlokalizowanym na pograniczu domeny tego

⁹⁰ M. Lutovský, Z. Petrůň, *op. cit.*, *passim*; M. Matla, *Czechy...*, s. 109, 152.

⁹¹ *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunoni Querfurtensi*, red. J. Karwasińska, [w:] *MPH s.n.*, t. IV, cz. 2, Warszawa 1969, cap. 21, s. 26. Por. literaturę dotyczącą tej problematyki: M. Lutovský, Z. Petrůň, *op. cit.*, *passim*; M. Matla, *Czechy...*, s. 161.

⁹² *Die chronik der Böhmem...*, lib. II, cap. 11, s. 97–98.

⁹³ *Die chronik der Böhmem...*, lib. II, cap. 11, s. 99.

⁹⁴ *Die chronik der Böhmem...*, lib. II, cap. 14, s. 104.

⁹⁵ *Die chronik der Böhmem...*, lib. III, cap. 37, s. 209.

władcy i Węgier, gdzie stróżem miał być Prokuj⁹⁶, który był bratem Sarolty i zarazem wujem Stefana I Świętego⁹⁷. Powyższy zapis oznacza, że Prokuj strzegł tego pogranicznego grodu, ale można się także domyślać, iż do jego zadań należało również zarządzanie okręgiem grodowym. Łacińskie słowo *custos* – strażnik, stróż użyte przez Thietmara trzeba więc w tym konkretnym przypadku rozumieć nieco szerzej. Merseburski kronikarz skupił co prawda swoją uwagę na pogranicznym charakterze grodu i tym samym strażniczej roli jaką pełnił tam Prokuj, jednak wiemy, że zarządcy ośrodków grodowych realizowali wówczas znacznie więcej funkcji i dlatego zapiszę tę należy postrzegać jako przykład przydzielania osobom bliskim władcy funkcji komesa danego ośrodka i tym samym okręgu grodowego.

Niestety do interesującego nas okresu, którego górną granicę chronologiczną wyznacza najazd Brzetysława z końca lat trzydziestych XI w., danych na temat wydzielania grodów dla członków dynastii Piastów nie dostarcza także kronika Anonima tzw. Galla, która w porównaniu do wcześniej omawianych źródeł w lakoniczny sposób informuje o początkach rodu panującego i działaniach pierwszych historycznych Piastów. W tej sytuacji źródło to nie będzie pomocne w dalszych rozważaniach

Omawiany problem wydzielania grodów ostatnio ze szczególnym uwzględnieniem władztwa Arpadów, Piastów, Przemyślidów oraz w mniejszym stopniu Rurykowiczów, szerzej prezentował Zbigniew Dalewski. Ten warszawski historyk określał, że takie wydzielanie głównych grodów krewnym władcy wiązało się z przyznawaniem im zarządu w tych poszczególnych okręgach grodowych, a co za tym idzie dochodów⁹⁸. Autor podkreślał przy tym szczególną wagę przysługującą wszystkim członkom rodziny książęcej możliwości współuczestniczenia w sprawowaniu władzy oraz wspólnotowemu przekonaniu, że do władzy mają prawo wszyscy przedstawiciele rodu panującego, a nie tylko jeden z nich czy wybrana linia⁹⁹. W świetle zaprezentowanej podstawy źródłowej należy zgodzić się z tym, że również w przypadku władztwa Piastów mamy „do czynienia ze swojego rodzaju rodzinnymi przedsiębiorstwami”¹⁰⁰. Zapewne więc znani ze źródeł pisanych bracia Mieszka I – N.N. oraz Czcibor¹⁰¹ – musieli współuczestniczyć w sprawowaniu władzy, skoro brali udział w działaniach militarnych, a Czcibor dowodził jedną z armii¹⁰². W nieco zmienionej sytuacji politycznej i rodzinnej, realizował się udział w rządach kolejnego pokolenia, a więc synów Mieszka I¹⁰³

⁹⁶ *Kronika Thietmara...*, lib. VIII, cap. 4, s. 585.

⁹⁷ O.M. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 25–28; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, posł. T. Jurek, reprint wyd. 1, Poznań 2004, s. 71.

⁹⁸ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 29–31, 32, 44–56 [zwłaszcza s. 55–56], 67.

⁹⁹ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 9–95, [zwłaszcza s. 23, 25, 32, 39, 55–57, 57–65, 69–72, 72–75, 89–94].

¹⁰⁰ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 73.

¹⁰¹ *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, ed. P. Hirsch [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover 1935, lib. III, cap. 66, s. 141; *Kronika Thietmara...*, lib. II, cap. 29, s. 91.

¹⁰² Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 58–60, 68, 71–72.

¹⁰³ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 60–72

i wreszcie Bolesława Chrobrego oraz jego potomków¹⁰⁴. Według Z. Dalewskiego działania Bolesława Chrobrego zmierzały do nadania rodowi panującemu nowej tożsamości i zrezygnowania ze wspólnego sprawowania władzy przez różne gałęzie dynastii na rzecz jej przekazywania wyłącznie jednemu synowi oraz umocnieniu tego działania poprzez królewskie namaszczenie i chrześcijańską sakralizację władzy¹⁰⁵. Próba ta jak wiemy zakończyła się porażką tej wizji już w latach trzydziestych XI w.¹⁰⁶

Dla naszych rozważań szczególnie ważny wydaje się w świetle powyższych uwag poziom dynastyczny pierwszych historycznych Piastów, a więc Mieszka I, N.N. i Czcibora. Wówczas bowiem (na początku drugiej połowy X w.) gród grzybowski egzystował jako potężne założenie zajmujące powierzchnię 4,4 ha z wydzielonym wewnętrznym gródkiem. Z pewnością jeszcze ważniejszy wydaje się okres poprzedzający wymienionych wyżej braci, ponieważ powstanie grzybowskiego ośrodka grodowego w latach dwudziestych X w., jak i jego szybka (w przeciągu jednego/dwóch pokoleń) rozbudowa do dwuczłonowego obiektu wskazują, iż poprzednik/cy Mieszka I z jakiegoś powodu mocno zaangażowali się w tę inwestycję. Niestety o przodkach tego księcia nie posiadamy jakichkolwiek historycznych danych, a zapis z tekstu Anonima tzw. Galla o Siemowicie, Lestku i Siemomyśle¹⁰⁷ czyli poprzednikach Mieszka I jest dwunastowieczną legendą dynastyczną. W związku z tym nie sposób jednoznacznie stwierdzić kto przed Mieszkim I oraz jego braćmi, a także ile pokoleń Piastów pracowało na zbudowanie tego władztwa w takiej formie, w jakiej zostało ono przedstawione na kartach źródeł pisanych w tekście Widukinda z Korbei oraz Ibrahima ibn Jakuba¹⁰⁸. Warto przy tym zauważyć, że kluczowe grody z terenu Wielkopolski, a więc Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki, Poznań określane w historiografii mianem centralnych już istniały, a jedynie za rządów pokolenia Mieszka I były rozbudowywane¹⁰⁹. Niestety czas narodzin Mieszka I nie jest znany i kwestia ta również wzbudzała wiele kontrowersji w literaturze przedmiotu¹¹⁰. Fakt ten zaś przekładał się na problem z określeniem ewentualnego momentu dojścia do władzy syna legendarnego Siemomyśla. Wydaje się, że w świetle podejmowanych do tej pory

¹⁰⁴ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 95–96.

¹⁰⁵ Z. Dalewski, *op. cit.*, s. 95–121, [zwłaszcza s. 119–121]. Por. Z. Dalewski, *Dlaczego Bolesław Chrobry chciał koronować się na króla?* [w:] *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*, red. J. Dobosz, M. Matla, L. Wetesko, Gniezno 2011, s. 21–41 [zwłaszcza s. 36–37]; Z. Dalewski, *Sakralność władzy królewskiej pierwszych Piastów*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 3 (14), 2017, s. 43–56.

¹⁰⁶ Z. Dalewski, *Modele władzy dynastycznej...*, s. 185–188.

¹⁰⁷ *Galli Anonymi Cronica...*, lib. I, cap. 3, s. 12–13.

¹⁰⁸ *Widukindi monachi Corbeiensis...*, lib. III, cap. 66, s. 141, cap. 69, s. 143–145; *Relacja Ibrāhima ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego*, wyd., wstęp, komentarz i przekład T. Kowalski [w:] *MPH s.n.*, t. 1, Kraków 1946, s. 50.

¹⁰⁹ Z. Kurnatowska, M. Kara, *op. cit.*, s. 41–45; M. Kara, M. Makohonienko, *op. cit.*, s. 21–22; M. Danielewski, *Władztwo Mieszka I – kraina grodów* [w:] *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. M. Dorna, W. Baran-Kozłowski, M. Matla, M. Sosnowski, E. Syska, Poznań 2016, s. 479–482.

¹¹⁰ O.M. Balzer, *op. cit.*, s. 19; K. Jasiński, *op. cit.*, s. 60; J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy*, wyd. 2, Poznań 1999, s. 68; G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław 2002, s. 35.

rozważań najbardziej możliwe wydają się narodziny Mieszka I bliżej 940 r.¹¹¹, wówczas też można by zakładać, choć czysto hipotetycznie, że w latach pięćdziesiątych lub na początku sześćdziesiątych objął on rządy, dzieląc je przynajmniej z braćmi (zgodnie z przyjętym przez nas założeniem).

W tym miejscu dochodzimy do sprawy kluczowej, a więc wydzielania grodów dla krewnych z rodu panującego i z tym wątkiem bezpośrednio wiąże się problem tzw. grodów centralnych. Jeśli bowiem uznajemy, że władza Piastów już w latach sześćdziesiątych, wczesnych siedemdziesiątych X w. polegała na współdziale krewnych w sprawowaniu rządów, a pozycję rodu wyznaczała, jak to akcentował Z. Dalewski kontrola nad głównymi wielkopolskimi grodami, które wspólnota obdarzała szczególnymi właściwościami pozwalającymi Piastom występować jako gwaranci politycznego oraz ideowego porządku¹¹², to w tych kluczowych ośrodkach grodowych należy upatrywać właśnie obiektów przynależnych danym członkom rodu panującego. Jednocześnie w tym wczesnym okresie zamykającym się między 963 r. (śmierć N.N. brata Mieszka I w walkach z Wichmanem)¹¹³ oraz 972 r. (bitwa pod Cedynią i jedyna wzmianka o drugim bracie Mieszka I Czciborze)¹¹⁴, tzw. grody centralne musiały posiadać zestaw nieco innych cech niż te przypisywane im zwykle w literaturze przedmiotu. Wykluczyć w tym przypadku należy jeden podstawowy element, który miałby identyfikować te obiekty czyli kamienną architekturę sakralną i rezydencjonalną, która przynajmniej przed 966 r. we władztwie Piastów nie występowała. Wówczas tzw. grody centralne powinny wyróżniać się na tle innych wielkopolskich obiektów grodowych rozmiarami obwałowań, zajmowaną powierzchnią, elementami świadczącymi o silnej elitaryzacji społeczności (przynajmniej jej części) zamieszkującej te ośrodki oraz wyjątkowym charakterem nawarstwień tam występujących (np. domniemana kultowa rola Gniezna)¹¹⁵. Nie bez znaczenia może pozostawać tutaj także inwentarz nawarstwień świadczący o militarnym znaczeniu grodu i stacjonowaniu drużyny. Natomiast kamienna architektura sakralna oraz rezydencjonalna naszym zdaniem stała się wyznacznikiem dla grodów centralnych dopiero po 966 r. (chrzest Mieszka I)¹¹⁶, i odnosić ją można tylko do niektórych ośrodków grodowych. Z badań nad najstarszą architekturą sakralną władztwa Piastów wyraźnie wynika, że obiekty tego typu nie były liczne¹¹⁷.

¹¹¹ J. Strzelczyk, *op. cit.*, s. 68.

¹¹² Z. Dalewski, *Modele władzy dynastycznej...*, s. 67.

¹¹³ *Widukindi monachi Corbeiensis...*, lib. III, cap. 66, s. 141.

¹¹⁴ *Kronika Thietmara...*, lib. II, cap. 29, s. 89, 91, 93.

¹¹⁵ T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy...*, s. 90–92.

¹¹⁶ *Rocznik kapituły krakowskiej [w:] Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, red. Z. Kozłowska-Budkowa, MPH s.n., t. 5, Warszawa 1978, s. 43.

¹¹⁷ P. Urbańczyk, *Najstarsze materialne świadectwa chrystianizacji ziem polskich [w:] Kościół, kultura, polityka w państwie pierwszych Piastów*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, W. Fałkowski, L. Zynger, Warszawa–Ciechanów 2016, s. 102–104, 107–110; M. Matla, *Czeskie wpływy...*, s. 138–169; M. Danielewski, *Cuiavia Christiana...*, s. 172–187.

W świetle powyższych uwag wypada się zastanowić, które grody mogły być miejscami rezydowania przedstawicieli dynastii. Bezwzględnie w X w. na pierwszy plan wysuwają się Poznań i Gniezno, w dalszej kolejności dopiero Ostrów Lednicki i Giecz oraz wreszcie Grzybowo a może także Moraczewo. Zaproponowane wyliczenie wcale nie jest przypadkowe, albowiem Poznań był wówczas wiodącym ośrodkiem grodowym i już w latach sześćdziesiątych X w. stał się założeniem dwuczłonowym. Kolejno w latach siedemdziesiątych X w. powiększono go o trzeci północny człon, a w latach osiemdziesiątych wał uzupełniono masywną kamiennieo-drewnianą odsadzką, aby wreszcie w taką konstrukcję zaopatrzyć też czwarty człon poznańskiego ośrodka czyli Zagórze, gdzie wcześniej znajdował się wzniesiony w latach czterdziestych lub pięćdziesiątych podkowiały wał¹¹⁸. W przypadku tego ostatniego członu dyskusyjne pozostaje, czy został on wówczas zamknięty, czy może zachował podkowiastą formę¹¹⁹, jednak z naszego jednak punktu widzenia problem ten ma drugorzędne znaczenie. Natomiast bardzo znaczący wydaje się fakt zlokalizowania na grodzie już po połowie X w. kamiennego palatium oraz kaplicy przypałacowej, które zbudowano najpewniej w latach sześćdziesiątych tego stulecia¹²⁰. W końcu rządów Mieszka I najpewniej rozpoczęto również wznoszenie katedry poznańskiej¹²¹. Wreszcie wypada dodać, że to w Poznaniu zostało ulokowane na przełomie 967/968 pierwsze polskie biskupstwo¹²². Fakty te jednoznacznie wskazują, że kluczowym grodem Mieszka I był Poznań. Zlokalizowanie w tym ośrodku obiektów sakralnych oraz siedziby pierwszego biskupstwa miało na pewno również związek z tym, że Mieszko I po 966 r. stał się chrześcijańskim władcą i być może w ten sposób chciał zamianifestować ten fakt w swoim najważniejszym grodzie. W związku z powyższym uważamy, że właśnie ośrodek grodowy z Poznaniem najbardziej pasuje do koncepcji mieszkowego grodu.

Mniej jasna wydaje się rola Gniezna, które w czasach Mieszka I na pewno ustępowało Poznaniowi pod względem realizowanych tam inwestycji¹²³. W świetle wyników badań archeologicznych gród ten stał się obiektem dwuczłonowym między ok. 940 r. a ok. 983 r., i u schyłku tej fazy rozwinął się do trójczłonowego założenia grodowego¹²⁴. Czwartego obwarowanego wałem członu gród miał doczekać się dopiero ok. pierwszej ćwierci XI w.¹²⁵, wcześniej to podgrodzie III mogło być w drugiej połowie X w. otoczone częstokołem¹²⁶. Widzimy

¹¹⁸ M. Kara, *op. cit.*, s. 290–293.

¹¹⁹ M. Kara, *op. cit.*, s. 290, 292 ryc. 107; H. Kóčka-Krenz, *Poznań – od grodu do miasta*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 23, 2015, s. 126, 127 ryc. 2.

¹²⁰ H. Kóčka-Krenz, *Ostrów Tumski w Poznaniu w początkach polskiej państwowości [w:] 966. Pamięć w dębie zachowana*, red. A. Stempin, Poznań 2015, s. 14–16.

¹²¹ H. Kóčka-Krenz, *Najstarsze kościoły poznańskiego grodu [w:] Kościoły w dobie chrystianizacji*, red. M. Rębkowski, Szczecin 2016, s. 127. Por. A. Bukowska, *Najstarsza katedra w Poznaniu. Problem formy i jej genezy w kontekście architektury około roku 1000*, Kraków 2013, s. 162–164.

¹²² T. Jurek, *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich*, Poznań 2018, s. 87.

¹²³ M. Kara, *op. cit.*, s. 293; H. Kóčka-Krenz, *Ostrów Tumski*, s. 18–19.

¹²⁴ T. Sawicki, *Powstanie i rozwój wczesnośredniowiecznego założenia grodowego [w:] Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, współred. M. Bis, Warszawa 2018, s. 123.

¹²⁵ T. Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 138.

¹²⁶ T. Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 133–134.

więc, że inwestycje związane z budową kolejnych członów grodu przebiegały w Gnieźnie w nieco innym tempie niż w przypadku Poznania. Trudno też określić zakres inwestycji Mieszka I związanych z budową obiektów sakralnych w Gnieźnie¹²⁷, aczkolwiek przy obecnym stanie wiedzy niemal pewne jest, że w tym czasie funkcjonowała tam tylko rotunda¹²⁸, której budowę być może rozpoczęto dopiero na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych X w.¹²⁹. Dyskusyjny pozostaje też problem palatium o czym również wcześniej wspominaliśmy.

W świetle powyższych uwag widać, że w czasach Mieszka I (przynajmniej do schyłku jego panowania) szczególnie mocno angażowano się w podniesienie rangi ośrodka poznańskiego. Jednak wypada przy tym zgodzić się z naukowcami, którzy akcentowali uzupełniające się wówczas role Poznania i Gniezna¹³⁰. Pod koniec panowania Mieszka I władztwo Piastów określono w „*Dagome iudex*” zwrotem *civitas Schinesghe*¹³¹ **i jeśli rzeczywiście domenę tę nazwano od Gniezna**¹³², to wskazywałoby, że u schyłku życia Mieszka I właśnie ten gród zaczął odgrywać wiodącą rolę we władztwie i poprzez ten ośrodek najłatwiej było je zdefiniować w „*Dagome iudex*”. Wreszcie należy dodać, że rządy Bolesława Chrobrego zdecydowanie ugruntowały mocną pozycję Gniezna jako wiodącego ośrodka grodowego, wskazując na to: pochowanie tam Wojciecha Sławnikowica, zlokalizowanie siedziby arcybiskupstwa w 1000 r. oraz inwestycje związane z rozbudową grodu¹³³, a także wspomnianą wcześniej kamiennej rotundy¹³⁴ **i być może zainicjowanie wznoszenia monumentalnej bazyliki katedralnej**¹³⁵.

Nieco w tle tych dwóch obiektów muszą znajdować się kolejne centra grodowe, a więc Ostrów Lednicki i Giecz. Oba ośrodki były intensywnie rozbudowywane w X w., aczkolwiek nie tworzyły tak skomplikowanych założeń wieloczłonowych jak wcześniej omawiane Gniezno i Poznań. Z naszego punktu widzenia szczególnie interesujące wydają się inwestycje realizowane na Ostrowie Lednickim i w Gieczu w drugiej połowie X w. Na Ostrowie Lednickim były one związane z przebudową fortyfikacji grodowych już na początku drugiej połowy X w.¹³⁶, budową dwóch mostów w latach 961–964¹³⁷ oraz najpewniej kościoła nr II,

¹²⁷ H. Kóčka-Krenz, *Archeologiczne ślady wczesnego chrześcijaństwa w Polsce* [w:] *Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów*, red. J. Dobosz, M. Matla, J. Strzelczyk, Poznań 2017, s. 116–117.

¹²⁸ T. Janiak, *Katedra gnieźnieńska we wczesnym średniowieczu* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, współred. M. Bis, Warszawa 2018, s. 206–208.

¹²⁹ L. Wetesko, *op. cit.*, 74, 76.

¹³⁰ Z. Dalewski, *Między Gnieznem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 98 (nr 2), 1991, s. 40–43; Z. Kurnatowska, *Poznań w czasach Mieszka I* [w:] *Polska Mieszka I. W tysiąclecie twórcy państwa i Kościoła polskiego 25 V 992 – 25 V 1992*, red. J. M. Piskorski, Poznań 1993, s. 88–89.

¹³¹ G. Labuda, *op. cit.*, s. 178, 187–188.

¹³² Tak uważali: J. Strzelczyk, *op. cit.*, s. 177–178; G. Labuda, *op. cit.*, s. 178, 179, 187, 193, 194.

¹³³ T. Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 134–140.

¹³⁴ T. Janiak, *Katedra gnieźnieńska*, s. 208–211.

¹³⁵ T. Janiak, *Katedra gnieźnieńska*, s. 211–216.

¹³⁶ J. Górecki, M. Łastowiecki, *op. cit.*, s. 66.

¹³⁷ A. Kola, K. Radka, G. Wilke, *Mosty traktu „poznańskiego” i „gnieźnieńskiego” w świetle badań podwodnych (1982–2015)* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 113, 120, 126.

który według uczonych badających jego relikty powstał w trzeciej ćwierci X w., przypuszczalnie na początkowym etapie chrystianizacji¹³⁸. Ten kompleks osadniczy uzupełniło jeszcze palatium z kaplicą¹³⁹.

Trochę mniejsze inwestycje realizowano wówczas w Gieczu, aczkolwiek tam już na początku drugiej ćwierci X w. doszło do rozbudowy grodu, który stał się dwuczłonowym założeniem¹⁴⁰, a kolejno w drugiej połowie lat osiemdziesiątych tego stulecia dokonano powiększenia powierzchni użytkowej obiektu. Na ok. 990 r., czyli schyłek panowania Mieszka I, datować można budowę mostu łączącego ośrodek grodowy ze wschodnim brzegiem jeziora¹⁴¹, a na koniec X w. lub przełom X–XI w. rozpoczęcie budowy książęcego palatium¹⁴², gdzie na jego fundamentach w pierwszej połowie XI w. usytuowano drewnianą świątynię¹⁴³. Kolejną inwestycję na tym grodzie a związaną z fundacją następnego obiektu sakralnego odnosić należy dopiero do pierwszych dekad XI w.¹⁴⁴ Porównanie tych dwóch obiektów – Ostrowa Lednickiego i Gieczy – pokazuje, że w latach sześćdziesiątych i wczesnych siedemdziesiątych X w. Piastowie byli zdecydowanie bardziej zaangażowani w inwestycje związane z rozbudową pierwszego z wymienionych wyżej ośrodków. Jednak już od drugiej połowy lat osiemdziesiątych i do pierwszych dekad XI w. zaczęto również znacząco podnosić rangę Gieczy.

Interesująco na tle tych centrów osadniczych rysuje się wspomniane już wcześniej Moraczewo, który to gród dotrwał do lat sześćdziesiątych X w., kiedy to uległ spaleni. Jego upadek mógł być związany następnie z rozbudową położonego nieco ponad 3 km na północny wschód od niego Ostrowa Lednickiego¹⁴⁵. W literaturze przedmiotu wskazywano również na specjalny charakter moraczewskiego grodu związany z okresowym przebywaniem tam panującego oraz drużyny i akcentowano rolę odkrytych na majdanie budynków halowych¹⁴⁶. Warto jednak brać pod uwagę także inne rozwiązanie, mianowicie że ośrodek ten związany był z czasowym rezydowaniem kogoś z członków rodu Piastów, kogoś kto dysponował drużyną, wydzielonym grodem i współuczestniczył w sprawowaniu rządów, a kto ok. lat sześćdziesiątych X w. stracił swoje uprawnienia (mniejsze znaczenie ma tutaj czy został usunięty siłą czy po prostu zmarł i postanowiono zlikwidować jego centrum grodowe). Wówczas

¹³⁸ J. Wrześniński, M. Kara, *Chronologia I fazy użytkowania tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Z. Kurnatowska, A.M. Wyrwa, Warszawa 2016, s. 193.

¹³⁹ Datowanie tych reliktyw ostatnio szeroko omówiono w 2020 r., zob. T. Goslar, E. Pawlak, A.M. Wyrwa, *Datowanie zabytków Ostrowa Lednickiego na podstawie analizy bayesowskiej dat radiowęglowych* [w:] *Ostrów Lednicki – palatium Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Chronologia i kontekst*, Lednica 2020, s. 323–350.

¹⁴⁰ T. Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 130–132.

¹⁴¹ T. Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 134.

¹⁴² T. Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 125–136.

¹⁴³ T. Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 137.

¹⁴⁴ T. Rodzińska-Chorąży, *Kościół św. Jana Chrzciciela w Gieczu – między przesłaniem a tajemnicą* [w:] *Gród piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A. M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 203.

¹⁴⁵ M. Kara, *op. cit.*, s. 307–308.

¹⁴⁶ M. Kara, *op. cit.*, s. 307.

miejsce Moraczewa mógł przejąć ośrodek lednicki, kreowany już od lat sześćdziesiątych na obiekt o silnych związkach z nową religią, a więc chrześcijaństwem.

Wreszcie dochodzimy do problemu Grzybowa, który jak już wspominaliśmy różni się od innych tzw. grodów centralnych oraz tych o znaczeniu lokalnym. Uważamy, że pełnił on funkcję pośrednią między tymi dwoma kategoriami historiograficznymi grodów. Mianowicie, mógł on stanowić gród kogoś z rodu panującego, krewnych Mieszka I lub jego poprzedników, którzy współuczestniczyli w sprawowaniu władzy. Wydaje się to dość realne w świetle faktu, że obiekt ten wyróżnia się dużą powierzchnią, potężnymi obwałowaniami, wydzielonym mniejszym grodem stanowiącym zapewne elitarną część całego założenia. W ten sposób Grzybowo nawiązuje do kluczowych ośrodków grodowych z terenu Wielkopolski: Poznania, Gniezna, Ostrowa Lednickiego i Giecza. Różni się jednak od nich brakiem kamiennej architektury sakralnej i rezydencjonalnej oraz zupełnym milczeniem na jego temat w źródłach pisanych. Można więc spodziewać się, że gdyby Grzybowo stanowiło gród, który upodobał sobie szczególnie Mieszko I (lub któryś z jego następców) i w nim rezydował, to ta architektura powinna się tam znaleźć. Szczególnie interesujący wydaje się brak kościoła na grodzie, może to bowiem świadczyć o tym, że gród był w rękach, któregoś z Piastów, który był mniej związany z chrześcijaństwem. W końcu przyjęcie chrztu przez Mieszka I w 966 r. nie oznaczało chrystianizacji całego społeczeństwa¹⁴⁷ (więcej na ten temat ostatnio: Danielewski 2019, *passim*). Symptomatyczne wydaje się tutaj, że z okolic grzybowskiego grodu nie znamy także cmentarzyska szkieletowego, które można by datować, jeśli nie na X w. to przynajmniej na XI stulecie. W otoczeniu pozostałych tzw. grodów centralnych takie nekropole datowane przynajmniej na XI w. funkcjonowały i zarejestrowano je metodami archeologicznymi. Podczas gdy jedyne pochówki szkieletowe odnalezione w Grzybowie, to te wyeksplorowane na małym grodzie, ale o znacznie młodszej genezie sięgającej najwcześniej XIII w.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Więcej na ten temat: M. Danielewski, *Cuiavia Christiana...*, *passim*.

¹⁴⁸ M. Danielewski, *The stronghold*, s. 68.

Podsumowanie

Zakładamy, że grzybowskie centrum grodowe mogło stanowić siedzibę przedstawiciela dynastii panującej i w związku z tym uzasadnione wydają się tamtejsze znaleziska przedmiotów elitarnych. Chcemy jednak podkreślić, że ważniejszą przesłanką w kwestii elitarności grodu niż te przedmioty odnajdywane na grodzie, ale przecież niestanowiące dominującego materiału odkrywanego na stanowisku, jest rozplanowanie tego założenia grodowego. Już sam fakt istnienia mniejszego grodu w ramach dużego założenia grodowego świadczy o wybitnej elitaryzacji tego miejsca. Można zakładać, że gródek stanowił miejsce, gdzie rezydowała osoba zarządzająca ośrodkiem. Mniejszy gród jest więc najlepszym argumentem za elitarnym charakterem tego miejsca. Podczas gdy utensylia o wyjątkowym charakterze (np. obcym pochodzeniu) stanowią tylko uzupełnienie dla tych rozważań. Należy jednak przy tym wszystkim zauważyć, że znów owa elitarność grzybowskiego *castrum*, którą odnosimy do X czy nawet XI w. nie ma porównania z elitarnym charakterem pozostałych tzw. grodów centralnych. Już sam fakt, że w/lub przy takich ośrodkach grodowych jak: Poznań, Gniezno i Ostrów Lednicki funkcjonowały prawdopodobnie pracownie złotnicze¹⁴⁹, pokazuje większe znaczenie tych centrów osadniczych niż Grzybowa. W Grzybowie co prawda również chciano widzieć relikty pracowni złotniczej¹⁵⁰. Jednak analiza archiwalnej dokumentacji wykopaliskowej oraz kontynuowane przez nas w latach 2018–2019 badania archeologiczne w wykopie 55 (miejsce, gdzie miały znajdować się pozostałości domniemanej pracowni) i następnie w nowo założonym wykopie 2/2018 (graniczył od północy w wykopem 55) nie potwierdzają istnienia pracowni.

W świetle powyższych rozważań znaczenie polityczne i militarne grodu w Grzybowie wydaje się nieco lepiej rozpoznane niż miało to miejsce do tej pory. Sądzymy, że grzybowski ośrodek stanowił jeden z kluczowych grodów Wielkopolski – ideowego centrum Piastów. Do tej pory starano się wskazywać, iż interesujący nas obiekt położony nad rzeką Strugą mógł być jednym z grodów centralnych i tym historiograficznym terminem określano również ośrodki w Poznaniu, Gnieźnie, Gieczu i Ostrowie Lednickim. Naszym zdaniem funkcje tych

¹⁴⁹ D. Banaszak, *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej ze stanowiska 12 w Rybitwach*, „Studia Lednickie”, t. 6, 2000, s. 45–66; H. Kóčka-Krenz, *Pracownia złotnicza na poznańskim grodzie* [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. M. Dworaczek, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski, Szczecin–Wrocław 2006, s. 257–272; T. Sawicki, *Pozostałości...*, s. 355–361.

¹⁵⁰ Z. Kurnatowska, M. Tuszyński, *Grzybowo pod Wrześnią...*, s. 149 ryc. 11, s. 150.

5 grodów¹⁵¹ ulegały w poszczególnych okresach znaczącym zmianom, a ośrodek grzybowski z pewnością nie odgrywał aż tak dużej roli jak wcześniej wymienione centra osadnicze. Grzybowo pozostawało więc pewnego rodzaju ogniwem pośrednim pomiędzy grodami o znaczeniu lokalnym, a tzw. centralnymi grodami.

¹⁵¹ Na uboczu pozostawiamy problem Moraczewa, które wymaga jeszcze dodatkowych analiz.

Aneks

Legenda:

- Osady służebne
- Inne grody
- Grody centralne

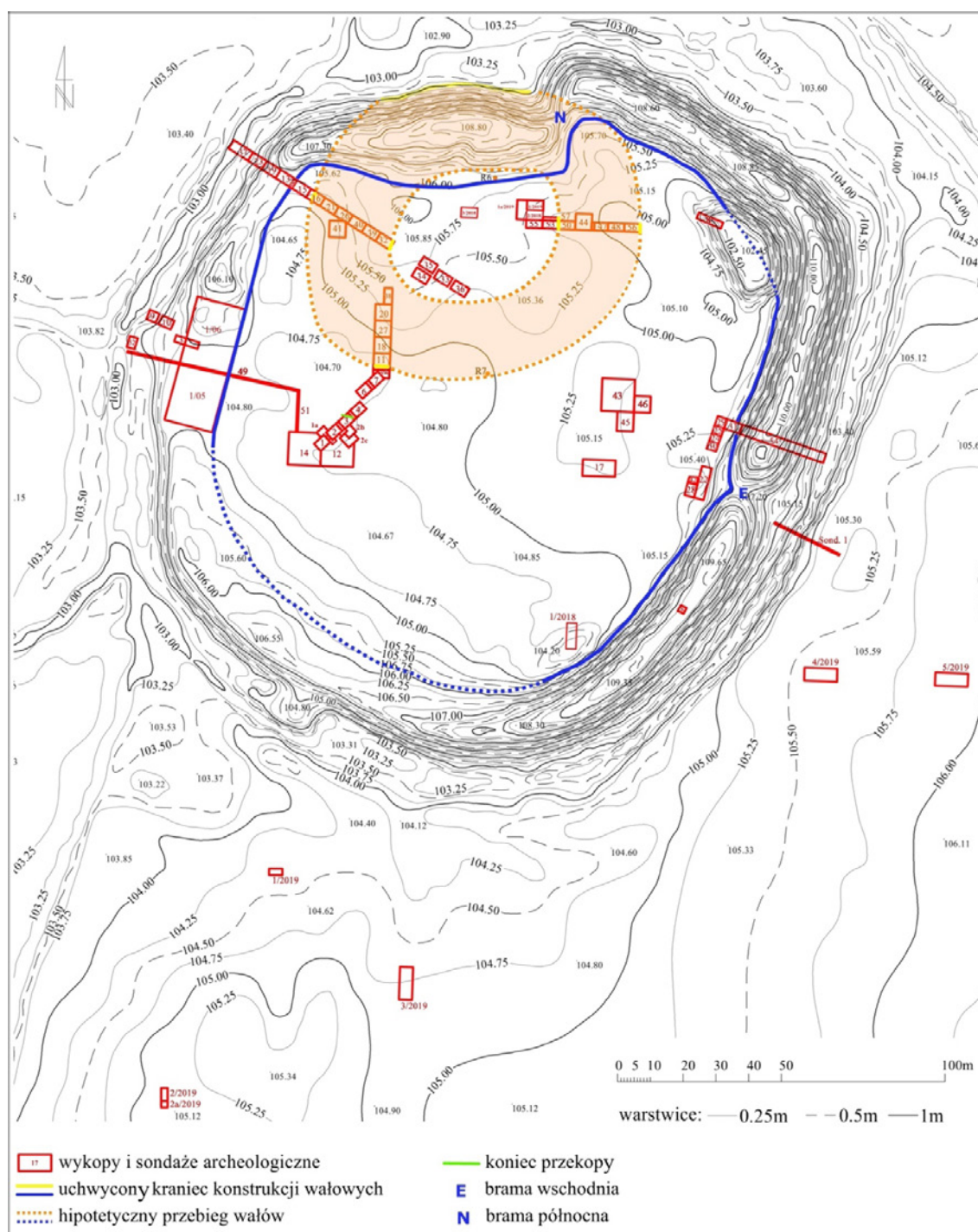
Rycina 1. Rozmieszczenie osadnictwa służebnego na tle najważniejszych grodów Wielkopolski, Kujaw i ziemi łęczyckiej. Autorzy: M. Bucka, M. Danielewski i A. Głód.

Rycina 2. Zdjęcie skośne grodziska w Grzybowie wraz z najbliższym otoczeniem z sesji z marca 2018 r. Autor: M. Bogacki.

Rycina 3. Zdjęcie skośne grodziska w Grzybowie wraz z najbliższym otoczeniem z sesji z czerwca 2018 r. Autor: M. Bogacki.

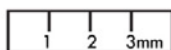
Rycina 4. Model małego i dużego grodu w świetle badań realizowanych w latach 2018–2020. Autor: M. Danielewski, A. Głód i W. Małkowski.

Rycina 5. Żelazny grot strzały z zadziorami odkryty na grodzisku (stan. nr 1, wykop 28).
Autor: M. Bogacki.

Rycina 6. Mosiężny pierścień odkryty na grodzisku (stan. nr 1, wykop 43). Autor: M. Bogacki.

Rycina 7. Paciorek z karneolu inkrustowany białą masą odkryty na grodzisku (stan. nr 1, wykop 21). Autor: M. Bogacki.

Bibliografia

Źródła i wydawnictwa źródłowe

- Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum* [w:] MPH s.n., t. II, wyd. i wstęp K. Maleczyński, Kraków 1952.
- Die chronik der Böhmen des Cosmas von Prag* [w:] MGH SRG s.n., t. II, red. W. Weinberger, B. Bretholz, Berlin 1923.
- Kronika Thietmara*, przekł., wstęp i komentarz M.Z. Jedlicki, Poznań 1953.
- Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978.
- Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu* wyd. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 47–68.
- Relacja Ibrāhima ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego*, wyd., wstęp, komentarz i przekład T. Kowalski [w:] MPH s.n., t. 1, Kraków 1946.
- Rocznik kapituły krakowskiej* [w:] *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, MPH s.n., t. 5, Warszawa 1978, s. 19–105.
- Ruské redakce původní staroslověnské legendy o sv. Václavu. B. severoruská (Minejní)*, ed. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 20–28.
- Ruské redakce původní staroslověnské legendy o sv. Václavu. A. jihoruská (Vostokovská)*, ed. N.J. Serebrjanskij [w:] *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, red. J. Vajs, Praha 1929, s. 14–20.
- Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunoni Querfurtensi*, wyd. J. Karwasińska [w:] MPH s.n., t. IV, cz. 2, Warszawa 1969.
- Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, red. P. Hirsch [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*, Hannover 1935.
- Život sv. Václava* [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, wyd. J. Emler, t. 1, Praha 1873, s. 183–190.
- Лаврентьевская летопись* [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. I, Ленинград 1926–1928.
- Повесть временных лет, часть первая*, текст и перевод Д.С. Лихачев, Б.А. Романов, Москва–Ленинград 1950.

Literatura

- Andrałojć M., Andrałojć M., Silska P., Szyngiera P., *Odkrycia skarbów wczesnośredniowiecznych z terenu Wielkopolski. Kontekst archeologiczny znalezisk*, Poznań 2011.
- Antowska-Gorączniak O., *Badania na stanowisku przy ul. Posadzego 5 w 2009/2010 – charakterystyka nawarstwień* [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 8, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2013.
- Balzer Oswald M., *Genealogia Piastów*, Kraków 1895.
- Banaszak D., *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej ze stanowiska 12 w Rybitwach*, „*Studia Lednickie*”, t. 6, 2000.
- Bogacki M., *Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza*, Zakrzewo 2009.
- Brzeski O., *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Grzybowie w powiecie wrzesińskim*, „*Z Otchłani Wieków*”, t. 13, 1936–1938.
- Brzeski O., Kurnatowska Z., Tuszyński M., *Dziesięciolecie badań wykopaliskowych grodziska w Grzybowie, gm. Września, byłe woj. poznańskie*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 5, 2000.
- Bukowska A., *Najstarsza katedra w Poznaniu. Problem formy i jej genezy w kontekście architektury około roku 1000*, Kraków 2013.
- Dalewski Z., *Między Gnieznem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów*, „*Kwartalnik Historyczny*”, t. 98 (nr 2), 1991.
- Dalewski Z., *Dlaczego Bolesław Chrobry chciał koronować się na króla?* [w:] *Gnieźnieńskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejskie konteksty*, red. Dobosz J., Matla M., Wetesko L., Gniezno 2011.
- Dalewski Z., *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.
- Dalewski Z., *Sakralność władzy królewskiej pierwszych Piastów*, „*Historia Slavorum Occidentis*”, nr 3 (14), 2017.
- Danielewski M., *Władztwo Mieszka I – kraina grodów* [w:] *Stilo et animo. Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Jasińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, red. Dorna M., Baran-Kozłowski W., Matla M., Sosnowski M., Syska E., Poznań 2016.
- Danielewski M., *Cuiavia Christiana. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X–XII wieku*, Poznań 2019.
- Danielewski M., *The stronghold in Grzybowo and its settlement base in the context of in-deph interdisciplinary research* [w:] *Treasures of time. Research of the Faculty of Archaeology of Adam Mickiewicz University in Poznań*, red. Żurkiewicz D., Poznań 2021.
- Danielewski M., *The stronghold in Grzybowo in the context of interdisciplinary research into the functions of early medieval strongholds from the 10th and 11th centuries*, Poznań 2021.
- Dębski A., *Wyroby ceramiczne z grodziska w Grzybowie, pozyskane w latach 2018-2019* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.

- Dmochowski P., Wrzesiński J., *W poszukiwaniu łuku refleksyjnego – możliwości interpretacji na przykładzie znaleziska z Ostrowa Lednickiego* [w:] *Wędrowki rzeczy i idei średniowieczu*, red. Moździoch S., Wrocław 2004.
- Duczko W., *Ruś Wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, tłum. Kreczmar N., Warszawa 2006.
- Duczko W., *Złoty młot boga Thora? O fragmencie skandynawskiej ozdoby z Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Głód A., *Analiza zabytków kamiennych* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Głód A., Danielewski M., Wrzesiński J., *Sharpening stones, beads, spindle whorls and other stone artefacts from an early-medieval stronghold in Grzybowo*, „*Historia Slavorum Occidentis*”, nr 2 (21), 2019.
- Goslar T., Pawlak E., Wyrwa A.M., *Datowanie zabytków Ostrowa Lednickiego na podstawie analizy bayesowskiej dat radiowęglowych* [w:] *Ostrów Lednickie – palatium Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Chronologia i kontekst*, Lednica 2020.
- Górecki J., *Dzieje badań Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Górecki J., Wyrwa A.M. [red.], *Liturgiczny grzebień z Ostrowa Lednickiego. Studium analityczne*, Dziekanowice–Lednica 2012.
- Górecki J., Łastowiecki M., *Konstrukcje obronne Ostrowa Lednickiego* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Górewicz I.D., *Miecze Europy*, Szczecin–Warszawa 2021.
- Indycka E., *Unikatowy wczesnośredniowieczny rylec do pisania z Giecza* [w:] *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Klementynie Żurowskiej*, red. Gadomski J., Małkiewicz A., Rodzińska-Chorąży T., Włodarek A., Kraków 2005.
- Janiak T., *Katedra gnieźnieńska we wczesnym średniowieczu* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. Sawicki T., Bis M., Warszawa 2018.
- Janiak T., *Pozostałości architektury przedromańskiej i romańskiej* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. Sawicki T., Bis M., Warszawa 2018.
- Jasiński K., *Rodowód pierwszych Piastów*, postł. T. Jurek, reprint wyd. 1, Poznań 2004.
- Jurek T., *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich*, Poznań 2018.
- Kaczmarek Ł., *Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów*, „*Historia Slavorum Occidentis*”, nr 2 (21), 2019.
- Kara M., *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009.
- Kara M., Makohonienko M., *Wielkopolska krainą grodów – krajobraz kulturowy kolebki państwa polskiego w świetle nowych ustaleń chronologicznych*, „*Landform Analysis*”, t. 16, 2011.

- Kara M., Krysztofiak T., Wyrwa A.M., *Słowo wstępne* [w:] *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. Kara M., Krysztofiak T., Wyrwa A.M., Poznań 2016.
- Kokora K., *Paciorki szklane* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Kola A., Radka K., Wilke G., *Mosty traktu „poznńskiego” i „gnieźnieńskiego” w świetle badań podwodnych (1982–2015)* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Kowalenko W., *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1938.
- Kóćka-Krenz H., *Pracownia złotnicza na poznńskim grodzie* [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. Dworaczyk M., Kowalska A.B., Moździoch S., Rębkowski M., Szczecin–Wrocław 2006.
- Kóćka-Krenz H., *Ostrów Tumski w Poznaniu w początkach polskiej państwowości* [w:] 966. *Pamięć w dębie zachowana*, red. Stempin A., Poznań 2015.
- Kóćka-Krenz H., *Poznań – od grodu do miasta*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 23, 2015.
- Kóćka-Krenz H., *Najstarsze kościoły poznńskiego grodu* [w:] *Kościoły w dobie chrystianizacji*, red. Rębkowski M., Szczecin 2016.
- Kóćka-Krenz H., *Archeologiczne ślady wczesnego chrześcijaństwa w Polsce* [w:] *Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów*, red. Dobosz J., Matla M., Strzelczyk J., Poznań 2017.
- Krysztofiak T., *Okucie ze znakiem Ruryka znalezione w Gieczu*, „Archeologia Polski”, t. 58 (z. 1–2), 2013.
- Krysztofiak T., *Ośrodek grodowy w Gieczu w okresie przed- i wczesnopiastowym* [w:] *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. Kara M., Krysztofiak T., Wyrwa A.M., Poznań 2016.
- Kurnatowska Z., *Poznań w czasach Mieszka I* [w:] *Polska Mieszka I. W tysiąclecie twórcy państwa i Kościoła polskiego 25 V 992 – 25 V 1992*, red. Piskorski J.M., Poznań 1993.
- Kurnatowska Z., *Początki Polski*, Poznań 2002.
- Kurnatowska Z., *Początki i rozwój państwa* [w:] *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, red. Kobusiewicz M., Poznań 2008.
- Kurnatowska Z., *Grzybowo pod Wrześnią – potężny gród wczesnopiastowski*, „Landform Analysis”, t. 16, 2011.
- Kurnatowska Z., *Skarby wielkopolskie z początków państwa polskiego*, „Studia Lednickie”, t. 13, 2014.
- Kurnatowska Z., Kara M., *Wczesnopiastowskie Regnum – jak powstało i jaki miało charakter? Próba spojrzenia od strony źródeł archeologicznych*, „Slavia Antiqua”, t. 51, 2010.
- Kurnatowska Z., Tuszyński M., *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Grzybowie pod Wrześnią*, „Kronika Wielkopolski”, t. 79 (nr 4), 1996.
- Kurnatowska Z., Tuszyński M., *Gród wczesnopiastowski w Grzybowie pod Wrześnią* [w:] *Archeologia Powiatu Wrzesińskiego*, red. Brzostowicz M., Poznań–Września 2003.
- Kurnatowska Z., Tuszyński M., *Grzybowo pod Wrześnią. Wczesnopiastowski gród na szlaku z Gieczy do Gniezna* [w:] *Custodia Memoriae Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. XL lat istnienia (1969–2009)*, red. Wyrwa A.M., Lednica 2009.

- Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław 2002.
- Łabuńska M., *Od Olgi do Włodzimierza. Sytuacja religijna na Rusi Kijowskiej w okresie poprzedzającym oficjalną chrystianizację* [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, red. Hryniewicz W., Gajek J.S., Lublin 1993.
- Łatyszonek O., Bely A., *On the Scandinavian Origin of Rahvalod*, „Annus Albaruthenicus – Год беларускі”, t. 6, 2005.
- Lutovský M., Petrů Z., *Slavníkovci, mýtus českého dějepisectví*, Praha 2004.
- Ławrynowicz O., *Treści ideowe broni rycerskiej w Polsce wieków średnich*, Łódź 2005.
- Małkowski W., *Badania magnetyczne i opracowanie chmury punktów lotniczego skaningu laserowego dla grodziska i osady podgrodowej w Grzybowie* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Matla M., *Pierwsi Przemyślidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008.
- Matla M., *Czechy*, Poznań 2014.
- Matla M., *Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X-XI wieku*, Poznań 2017.
- Nadolski A., *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954.
- Paszkiewicz B., *Decimant in Grodzisko. Monety z gieckiego grodu* [w:] *Gród Piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. Kara M., Krysztofiak T., Wyrwa A.M., Poznań 2016.
- Paszkiewicz B., Pisula N., *Pojedyncze znaleziska monet* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Pianowski Z., *„Sedes regni principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1997.
- Potkański K., *Pisma pośmiertne*, oprac. Bujak F., posł. Piskorski J.M., Poznań 2004.
- Rodzińska-Chorąży T., *Kościół św. Jana Chrzciciela w Gieczu – między przesłaniem a tajemnicą* [w:] *Gród piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. Kara M., Krysztofiak T., Wyrwa A. M., Poznań 2016.
- Sankiewicz P., *Fragmenty pancerzy kolczych z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowia* [w:] *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowia*, red. Sankiewicz P., Wyrwa A.M., Lednica 2018.
- Sankiewicz P., *Katalog uzbrojenia ochronnego* [w:] *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowia*, red. Sankiewicz P., Wyrwa A.M., Lednica 2018.
- Topory średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Giecza*, red. Sankiewicz P., Wyrwa A.M., Lednica 2013.
- Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giecza i Grzybowia*, red. Sankiewicz P., Wyrwa A.M., Lednica 2018.
- Sawicki T., *Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie*, „Slavia Antiqua”, t. 40, 1999.

- Sawicki T., *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie* [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001.
- Sawicki T., *Dzieje badań Góry Lecha* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. Sawicki T., Bis M., Warszawa 2018.
- Sawicki T., *Powstanie i rozwój wczesnośredniowiecznego założenia grodowego* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. Sawicki T., Bis M., Warszawa 2018.
- Sawicki T., *Pozostałości domniemanej wczesnośredniowiecznej pracowni złotniczej* [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. Sawicki T., Bis M., Warszawa 2018.
- Sikorski A., *Złote elementy stroju z grobów odkrytych w katedrze gnieźnieńskiej* [w:] *Wyniki analiz specjalistycznych materiałów wczesnośredniowiecznych z gnieźnieńskiego ośrodka osadniczego*, red. Kara M., Gniezno 2012.
- Sikorski D.A., *Wczesnopiastowska architektura sakralna (jako źródło historyczne do dziejów Kościoła w Polsce)*, Poznań 2012.
- Sláma J., *Slavnikovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, „Archeologické Rozhledy”, t. 47, 1995.
- Sobiesiak J., *Władca i jego gród w Kronice Kosmasa i przekazie kontynuatora jego kroniki, Kanonika Wyszehradzkiego*, „Historia Slavorum Occidentis”, nr 2 (21), 2019.
- Stempin A., *Wstęp* [w:] *Dąb wczesnośredniowieczny – zapis poznania. Badania nad zabezpieczeniem i ochroną konstrukcji wałów grodowych eksponowanych w Rezerwacie Archeologicznym Genius Loci na Ostrowie Tumskim w Poznaniu*, red. Stempin A., Olek W., Poznań 2014.
- Stępnik T., *Analiza dendrologiczna fragmentów domniemanego łuku i strzały z grodu w Grzybowie* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrześniński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Strzelczyk J., *Mieszko Pierwszy*, wyd. 2, Poznań 1999.
- Strzyżewski Cz., Łastowiecki M., Kara M., *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Moraczewie pod Ostrowem Lednickim. Komunikat o wynikach badań archeologicznych w latach 1977–1981*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, 2003.
- Szczurek T., Paszkiewicz B., Tabaka A., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D., Kaźmierczak P., Kędzierski A., Nowakiewicz T., Sikora M., *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen*, Warszawa 2017.
- Monety i biżuteria z Ostrowa Lednickiego i okolicy*, red. Tabaka A., Wyrwa A.M., Lednica 2013.
- Tokarski W., *Militaria – broń miotająca, obuchowa i drzewcowa, oraz elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego* [w:] *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim. Tom I. Mosty traktu gnieźnieńskiego*, red. Kurnatowska Z., Lednica–Toruń 2000.
- Tuszyński M., *Grodzisko w Grzybowie, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie. Doniesienie wstępne*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, 1995.
- Tuszyński M., *Spotkania z archeologią. Spotkanie I. Grzybowo 1988–2003*, Toruń 2004.

- Urbańczyk P., *Najstarsze materialne świadectwa chrystianizacji ziem polskich* [w:] *Kościół, kultura, polityka w państwie pierwszych Piastów*, red. Graczyk W., Marszalska J.M., Fałkowski W., Zynger L., Warszawa–Ciechanów 2016.
- Waszczuk K., Gronek S., *Zabytki z kości i poroża. Studium archeozoologiczno-funkcjonalne* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński, J. z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Weteskó L., *Historyczne konteksty monarszych fundacji artystycznych w Wielkopolsce do początku XIII wieku*, Poznań 2009.
- Wrzesiński J., *Theutonici fundas cum lapidibus rotabant – proca broń zapoznana*, „*Studia Lednickie*”, t. 6, 2000.
- Wrzesiński J., *The Ring from the Stronghold in Grzybowo* [w:] *Meetings at the borders Studies dedicated to Professor Władysław Duczko*, red. Popieliska-Grzybowska J., Waszczuk J., Pułtusk 2016.
- Wrzesiński J., *Historia badań i dotychczasowe koncepcje* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Wrzesiński J., Kara M., *Chronologia I fazy użytkowania tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Wrzesiński J., Kara M., *Zabytki wydzielone z fazy rezydencjonalnej jako wskaźniki socjotopograficzne* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Wrzesiński J., Danielewski M., *Zaplecze osadnicze grodu w Grzybowie*, „*Historia Slavorum Occidentis*”, nr 2 (17), 2018.
- Wrzesiński J., Dmochowski P., *Groty strzał z poroża* [w:] *Wczesnośredniowieczny gród w Grzybowie*, red. Danielewski M., Wrzesiński J., z udziałem Głód A., Warszawa 2022.
- Wrzesiński J., Łukaszuk A., Frydrychowicz D., *Gród w Grzybowie. Historia i przyroda*, Grzybowo–Lednica 2014.
- Stauroteka lednicka. Materiały, studia i analizy*, red. Wyrwa A.M., Lednica–Poznań 2009.
- Wyrwa A.M., *Ostrów Lednicki. Wprowadzenie* [w:] *Ostrów Lednicki. Rezydencjonalno-stołeczny ośrodek pierwszych Piastów*, red. Kurnatowska Z., Wyrwa A.M., Warszawa 2016.
- Miecze średniowieczne z Ostrowa Lednickiego i Gieczy*, red. Wyrwa A.M., Sankiewicz P., Pudło P., Dziekanowice–Lednica 2011.
- Васильевич А.Л., *Полоцкая земля (Очерки истории Северной Белоруссии) в IX–XIII вв.*, Москва 1966.
- Боровков Д.А., *Династические войны Средневековья*, Москва 2017.
- Войтович Л., *Княжа доба: портрети еліти*, Біла Церква 2006.
- Джаксон Татьяна Николаевна, *Austr i Gördum: древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках*, Москва 2001.

Гедеонов С.А., *Варяги и Русь*, Москва 2005.

Лушин В.Г., *Свенельд: князь или воевода?*, „Историко-Археологические Записки”, т. 1, 2009.

Самонова М.Н., *Скандинавы на белорусских землях в IX–X вв.: к постановке проблемы*, „Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы”, т. 3, 201.

Самонова Мария Николаевна, *Рогволод и Рогнеда: скандинавские корни династии*, [w:] *Alba Russia: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X—XVI вв.)*, ред. А.В. Мартынюк, Москва 2015.

Самонова М.Н., *Рагвалод, Торвальд, Эймунд: скандынаўскі след у гісторыі Полацкага княства*, „Беларускі Гістарычны Часопіс”, т. 3/19, 2019.

Шайкин А.А., *Повесть временных лет. История и поэтика*, Москва 2011.

Central strongholds in early Piast Poland. An analysis of the case of Grzybowo

Summary

The article on “Central strongholds in early Piast Poland. An analysis of the case of Grzybowo” focuses on the role which the Grzybowo stronghold could have played in the structures of the early Piast dominion. Special attention has been paid to the political role of the site, sometimes in literature on the subject referred to as a ‘central stronghold’. At the basis of the reconstruction of the position of this stronghold in the 10th and the first half of the 11th century have been interpretations of the results of excavations carried out at the stronghold and the conclusions drawn from the available written sources which represent comparative materials in the absence of information about Grzybowo. In the light of the analysed materials it turned out that the Grzybowo stronghold, occupying an area of over 4.4 hectares, defended by a powerful rampart, the Struga river and a moat/moats, was an important settlement centre, comparable with the other central strongholds in early medieval Wielkopolska (Giecz, Gniezno, Ostrów Lednicki, Poznań).

Keywords

stronghold's, Grzybowo, Early Middle Ages, the Piast realm, Wielkopolska

dr hab. Marcin Danielewski, prof. UAM (ur. 22 lutego 1984 r.) – archeolog i historyk, urodzony w Radziejowie na Kujawach. Profesor na Wydziale Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Członek Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polsko-Czeskiego Towarzystwa Naukowego. Uczestnik kilkunastu archeologicznych badań wykopaliskowych w Polsce i zagranicą oraz kilku projektów badawczych. Autor blisko osiemdziesięciu publikacji naukowych, w tym czterech monografii i czynny uczestnik kilkudziesięciu konferencji w Polsce oraz zagranicą. W latach 2018-2022 kierował interdyscyplinarnym projektem naukowym: „Gród w Grzybowie i jego zaplecze osadnicze w kontekście pogłębionych badań interdyscyplinarnych” (numer projektu badawczego UMO-2017/25/B/HS3/00016) finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki. Zainteresowania badawcze autora oscylują wokół grodów, obrządku pogrzebowego, gospodarki władztwa Piastów, kontaktów polsko-ruskich w okresie wczesnego średniowiecza, osadnictwa grodowego na Kujawach i odtwórstwa historycznego. Numer ORCID [0000-0003-3897-2617](https://orcid.org/0000-0003-3897-2617)

Pragniemy wspierać polskich naukowców i dzielić się ich dokonaniem. Do naszych głównych zadań należy uwolnienie potencjału polskiej nauki poprzez promocję i popularyzację rodzimej myśli badawczej z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, a także wytworzenie mechanizmów i kapitału społecznego, który organizowałby się wokół idei państwowości.

Instytut De Republica jest nowoczesnym zapleczem eksperckim, promocyjnym i wydawniczym dla niedocenianych w kraju i poza jego granicami, a tak ważnych dla właściwego rozumienia historii i zjawisk społecznych, dziedzin nauki. Równie istotnym aspektem we wspomnianym zakresie jest współdziałanie z uczelniami wyższymi, instytutami badawczymi oraz analitycznymi z Polski i całego świata.